'ADDE YAYIMLANDIKTAN
'NRA GELEN DOKÜMAN

DEWEESE, Devin. Telling women's stories in 16th-century Central Asia: a book of guidance in Chaghatay Turkic for a royal lady of the Bukharan court. *Oriens*, 43 i-ii (2015) pp. 154-222.

Çağatay Edebiyatı
030721

12 Şubat 2017

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Çağatay Edeb.
030721

11325 GRASSI, Evelin. Kokand men and women of letters who wrote both in Chaghatāy and Persian (First half of the 19th century). *Studia Iranica*, 42 ii (2013) pp. 227-248. Abstract(s): French.

030721 DİA

ÇAĞATAY EDEBİYATI

Eckmann, J.
A contest in verse between stringed instruments from the Chagatay literature of the 15th century .--
Rowohlt, , Reinbek bei Hamburg:, 1994 : Aspects of Altaic civilization: Proceedings of the Fifth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference . . . 1962
Edit. Denis Sinor , pp. 119-121,
French literature (Muslim authors)

Bellér-Hann, Ildikó
A history of Cathay: a translation and linguistic analysis of a fifteenth-century Turkic manuscript .--
Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington, 1995 :

Turkic languages | Azeri language | China | Historiography (Muslim) | Manuscripts - in Turkic

MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN
01 Temmuz 2019

Çağatay Edebiyatı
030721

ابی‌طالب علیه‌السلام، چاپ محمدباقر محمودی، قم ۱۴۱۲؛ علی‌بن حسام‌الدین متقی هندی، *کنز العُمّال فی سنن الاقوال و الافعال*، چاپ بکری حیّانی و صفوة سقا، بیروت ۱۴۰۹/ ۱۹۸۹؛ مجلسی؛ محمد الیاس عبدالغنی، *بیوت الصحابة رضی‌اللّه عنهم حول المسجد النبوی الشریف*، مدینه ۱۴۲۴/ ۲۰۰۳؛ *مسائل الامامة و هو الکتاب الاول من کتابٍ فیه اصول النحل التی اختلف فیها اهل الصلاة*، [منسوب به] ناشئ اکبر، چاپ یوزف فان اس، بیروت: دارالنشر فرانتس شتاینر، ۱۹۷۱؛ مسعودی، *التنبیه*؛ همو، *مروج* (بیروت)؛ مسلم‌بن حجاج، *الجامع‌الصحیح*، بیروت: دارالفکر، [بی‌تا.]؛ محمدرضا مظفر، *السقیفة*، [قم ۱۴۱۵]؛ محمدبن محمد مفید، *الارشاد فی معرفة حجج‌اللّه علی العباد*، بیروت ۱۴۱۴[الف]؛ همو، *الافصاح فی امامة امیرالمؤمنین علیه‌السلام*، قم ۱۴۱۲؛ همو، *الامالی*، چاپ حسین استادولی و علی‌اکبر غفاری، بیروت ۱۴۱۴[ب]؛ همو، *الجمل و النُصرة لسید العترة فی حرب البصرة*، چاپ علی میرشریفی، قم ۱۳۷۴ش؛ همو، *الفصول المختارة من العیون و المحاسن*، [اختیار علی‌بن حسین علم‌الهدی]، چاپ علی میرشریفی، بیروت ۱۴۱۴[ج]؛ همو، *مسألة اخری فی النصّ علی علی علیه‌السلام*، چاپ محمدرضا انصاری، [قم] ۱۴۱۳؛ همو، *المسائل العُکبریة*، چاپ علی‌اکبر الهی خراسانی، بیروت ۱۴۱۴[د]؛ مطهربن طاهر مقدسی، *کتاب البدء و التاریخ*، چاپ کلمان هوار، پاریس ۱۸۹۹ـ۱۹۱۹، چاپ افست تهران ۱۹۶۲؛ نجاشی؛ نصربن مزاحم، *وقعة صفّین*، چاپ عبدالسلام محمد هارون، قاهره ۱۳۸۲، چاپ افست قم ۱۴۰۴؛ حسن‌بن موسی نوبختی، *کتاب فرق‌الشیعة*، چاپ هلموت ریتر، استانبول ۱۹۳۱؛ احمدبن عبدالوهاب نُوَیری، *نهایة‌الارب فی فنون الادب*، ج ۱۹، قاهره ۱۴۲۸/ ۲۰۰۷؛ محمدبن عمر واقدی، *کتاب الرِّدَّة*، روایة احمدبن محمدبن اعثم کوفی، چاپ یحیی جبوری، بیروت ۱۴۱۰/ ۱۹۹۰؛ همو، *کتاب المغازی*، چاپ مارسدن جونز، لندن ۱۹۶۶، چاپ افست قاهره [بی‌تا.]؛ یاقوت حَمَوی؛ یعقوبی، *تاریخ*؛ خیرالدین یوجه‌سوی، *تطور الفکر السیاسی عند اهل السنة: فترة التکوین من بدایته حتی الثلث الاول من القرن الرابع الهجری*، عَمّان ۱۴۱۳/ ۱۹۹۳؛

Husain M. Jafri, *Origins and early development of Shi'a Islam*, London 1979; Wilferd Madelung, *The succession to Muhammad: a study of the early Caliphate*, Cambridge 1997.

/ محمدرضا ناجی /

سکّاکی، شاعر سدهٔ هشتم و نهم، که شعرهایش را به ترکی چَغَتایی سروده‌است. او از شاعران ممتاز ادبیات چَغَتایی* و سخنوری نامی در عصر خود بود. دانسته‌های ما دربارهٔ نسب و زندگی او بسیار اندک است. نام اصلی‌اش معلوم نیست، در نیمهٔ دوم سدهٔ هشتم در ماوراءالنهر زاده شد و در نیمهٔ اول سدهٔ نهم درگذشت (اکمان[1]، ص ۱۵۹ـ۱۷۴). او شاعر دربار خلیل‌سلطان تیموری (حک: ۸۰۷ـ۸۱۲) و اُلُغ‌بیگ (حک: ۸۵۰ـ ۸۵۳) بود و برای این دو پادشاه مدیحه می‌سرود و در سمرقند می‌زیست (اراسلان[2]، ص ۶۳). به‌گفتهٔ امیرعلیشیر نوائی در تذکره‌اش با نام تذکرهٔ *مجالس‌النفائس* (ص ۵۱)، مردمان سمرقند به‌نیکی دربارهٔ او سخن می‌گفتند، اما نوائی در روزهای حضورش در سمرقند، وقتی دربارهٔ سکّاکی به تحقیق پرداخت، به نتایجی که توقع داشت نرسید و بسیاری به او می‌گفتند سکّاکی سروده‌های شاعری به اسم لطفی را سرقت و به نام خود کرده‌است.

نوائی، که دو بار به سمرقند سفر کرده، سکّاکی را از نزدیک ندیده بود. نخستین حضور نوائی در سمرقند به ۸۵۹ بازمی‌گردد و دومین حضورش احتمالاً پس از درگذشت سکّاکی و در ۸۷۰ بوده‌است (سکّاکی[3]، مقدمهٔ اراسلان، ص ۱۶). نوائی برخلاف آنچه در کتاب *مجالس‌النفائس* نوشته، در خطبهٔ دواوین *کلیات نوائی* (گ ۳پ)، از سکّاکی به‌نیکی یاد کرده‌است. او سکّاکی و لطفی را از فصحای زبان اویغوری و از بلغای سخن ترکی دانسته و نوشته‌است که شعرهای یکی از این دو در ترکستان و شعرهای یکی دیگر در عراق و خراسان بسیار رواج دارد (همانجا). نوائی (۱۳۶۳ش، ص ۲۲۵) مزار سکّاکی را اطراف سمرقند ذکر کرده‌است. دربارهٔ خود سکّاکی، برخی از مؤلفان اشتباهاتی کرده‌اند؛ نجیب عاصم[4] و محمد عارف[5]، مؤلفان کتاب < تاریخ عثمانی >[6] (استانبول ۱۳۳۵)، سکّاکی را با ابویعقوب یوسف سکّاکی، ادیب و نحوی بنام، اشتباه گرفته‌اند (*د.ا.ترک*، ذیل مادّه). برخی از شعرهای سکّاکی، خاصه نعتهایش، عیناً یا با اندکی تفاوت در *دیوان* لطفی دیده می‌شود (← اوستونر[7]، ص ۱۵۶ـ۱۷۳؛ سرت‌کایا[8]، ص ۲۳۵ـ ۲۵۶). نوائی[9] در کتاب *محاکمة‌اللغتین* (ص ۱۸۸) در فهرست شاعران، از روزگار تیمور تا پایان سلطنت شاهرخ‌میرزا تیموری، نام سکّاکی را در صدر آورده‌است. یقینی[10] در اثرش با نام *اوْخ‌یاینینگ مناظره‌سی*[11] (*اوْخ و یایین مناظره‌سی*[12] = مناظرهٔ تیروکمان؛ ص ۱۸۰) سکّاکی را «مجتهد شاعران ترک» نامیده‌است.

ظاهراً سکّاکی نخستین شعرهایش را در عهد تیمور (حک:

---

1. Eckmann
2. Eraslan
3. Sekkaki
4. Necib Asım
5. Mehmed Arif
6. *Osmanlı tarihi*
7. Üstüner
8. Sertkaya
9. Nevâyî
10. Yakînî
11. *Ok Yay-nıng münazarası*
12. *Ok Ve Yayin münazarası*

İSAM DN. 268569 دانشنامه جهان اسلام، جلد ۲۳، تهران ۱۳۹۶

01 Temmuz 2019

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Çağatay Edebiyatı
030721

C

Chaghatay literature

Chaghatay literature was written in the Turkic-Chaghatay language from the eighth/fourteenth to the early fourteenth/twentieth centuries in the area of Central Asia and contemporary Afghanistan. The appellation "Chaghatay" originates from the name of Genghis Khan's son, Chaghatay (c. 580-1-639-40/1185–1242), who ruled much of Central Asia (specifically, the Altai up to the Amu Darya River), and the first author to use it for the language was Navā'ī (d. 906/1501). Though undoubtedly originally spoken for a period, the Chaghatay language was essentially a literary and written medium, and its territorial scope extended from Central Asia, including present-day Afghanistan, to Poland. It was used primarily for the creation of literary texts, the main vehicles through which the language was expressed. The earliest examples of Chaghatay literature are the prose work of Nāṣir al-Dīn Rabghūzī, *Qiṣaṣ al-Rabghūzī* ("The tales of al-Rabghūzī"), written in 710/1311, and the *mathnawī of* Khwārazmī, *Muḥabbat-nāma* ("Love letters"), written in 754/1353–4. By the tenth/sixteenth century, Chaghatay literature was flourishing, though it was already in decline in the eleventh/seventeenth century. The richness of the literature always depended on the royal court, assuming the ruler patronized the arts. In this sense, Chaghatay literature reached its apex in the ninth/fifteenth century under the Tīmūrid ruler Ḥusayn Bayqara (r. 1469–1506), through his *wazīr*, the poet 'Alī Shīr Navā'ī (844–906/1441–1501). Other Chaghatay poets had emerged prior to Navā'ī (in the first half of the ninth/fifteenth century), such as Yūsuf Amīrī, Aḥmadī, Gadā'ī Sakkākī and Atā'ī; one especially distinguished poet was Luṭfī (767–866/1366–1462).

Navā'ī composed more than thirty works in the Chaghatay language and demonstrated that it had the potential for highly artistic works of poetry. Navā'ī's most important work in Chaghatay was *Khamsa*, which consists of five *dāstān* (poem), and *Ḥaza'in al-ma'ānī* (Treasury of thoughts), which comprises four *dīvāns* (collection of one poet's poetry). If one adds the couplets *(bayt)* of the *Khamsa* to the verses of *Ḥaza'in al-ma'ānī*, the result totals approximately 50,000 *bayt*. 'Alī Shīr

The Encyclopaedia of Islam Three, 2018/5, 2018 Leiden. **İSAM DN. 270177**

04 NİSAN 2005
MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

890 KLEINMICHEL, Sigrid. Fünf ghasele auf *oynar* aus dem 15. Jahrhundert. *Scripta ottomanica et res altaicae: Festschrift für Barbara Kellner-Heinkele zu ihrem 60. Geburtstag.* Hrsg. von Ingeborg Hauenschild, Claus Schönig und Peter Zieme. Wiesbaden: Harrassowitz, 2002, (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, 56), pp.209-236. [Ghazels in Chaghatay and Ottoman Turkish.]

Çağatay Edebiyatı

04 NİSAN 2005
MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Çağatay Ed.

2619 BODROGLIGETI, András J.E. *A grammar of Chagatay*. Munich: LINCOM Europa, 2001 (Languages of the World / Materials, 155). 437pp.

26 MAYIS 1993

Çağatay Hanlığı

930 KEMPINERS, R.G. Vaṣṣāf's *Tajziyat al-amṣār wa tazjiyat al-a'ṣār* as a source for the history of the Chaghadayid Khanate. *Journal of Asian History*, 22 (1988) pp.160-187

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

- KARAHANLILAR
- ÇAĞATAY EDEBİ.
- ÖZBEKİSTAN

Karahanli-Çağatay-Özbek Ed.

09 KASIM 1993
MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Krj. H. Menges
Çvr. Prof. Dr. Kemal Aytaç

Türk Dünyası Araştırmaları Der.
s.18, sf.76-86 Haziran 1982

Çağatay Edebiyatı

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Goca, Ayet Abdülaziz. "Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l-esrâr mesnevisi: önsüz-giriş-metin ve tercüme-dizin." Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2000. XXXVII,242y. (Danışman: Prof. Dr. Osman F. Sertkaya) (Türk Dili)

03 NİSAN 2005

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

– Çağatay Edebiyatı

26 MAYIS 1993

ERASLAN, Kemal (Prof. Dr.), "Çağatay Şiiri", **Ötüken Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. 3 - 4, İstanbul : Ötüken Yayınevi, (1986), 59 - 133., 343 - 368.

– Çağatay Edebiyatı

26 MAYIS 1993

ERASLAN, Kemal (Prof. Dr.), "Çağatay Şiiri", **Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, LII, 415 / 417, (1986), 564 - 718.

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

28 MAYIS 1993

25664 BERTELS, E. E. Chagataisky tardzhi'band neizvestnogo avtora. (Un tardji'band čaghatay d'un auteur inconnu.) *CRAS* B, 1927 (2), pp. 46–51

- Terci-i Bend.
- Çağataylılar

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

MENGES, K.H.

Report on the second excursion to Taškent for research in Čaγataj manuscripts.

Central Asiatic J. 11(1966), pp. 87-133

Çağatay Edebiyatı

15 TEMMUZ 1995
MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Çağatay Edebiyatı - Kıpçak
دائرة المعارف بزرگ اسلامی، جلد هشتم، تهران، ۱۳۷۷؛ İSAM 70902
MADDE ... 15 OCAK 2000

۷۳۶ق)، تحریری از مجموعهٔ دده قورقوت، در زمان او میان اغوزان رواج داشته است (نک: همانجا).

قورقوت، شخصیت اصلیِ داستان که به عنوان حکیمی صاحب تدبیر و آموزگاری خداشناس معرفی شده است، در نگرش تحلیلی، از یک سو نمایشگر شخصیت حکیمی باستانی در فرهنگ حکمت کهن ترکی است و از سوی دیگر به سان پیامبری الٰهی در مفهوم اسلامی آن جلوه کرده است. تصویر شخصیت قورقوت به سان حکیمی صاحبِ «بیلیگ» (بیلچی) و ستایندهٔ «اردم» (ص ۲، ۱۰، ۱۱)، به ویژه آنگاه که به عنوان مشاورِ اغوزخان معرفی می‌گردد (ص ۲)، در پاره‌ای عناصر با شخصیت حکیمان داستانی دیگر، چون بارماکلوغ جوسون (نک: *اغوزنامه*، 52) نزدیک می‌گردد و لقب «دده» (پدر) (نک: ارگین، همانجا) برای قورقوت، تأکیدی دیگر بر آن است که وی برای شنوندگانِ داستان، به یاد آورندهٔ حکیمان دیرینه بوده است. اما در همان مقدمه، با تأثیری آشکار از فرهنگ اسلامی در بارهٔ نبوت، و الهام گرفتن از این آموزش اسلامی که پیش از رسول اکرم (ص)، برخی اقوام را پیامبرانی بوده است (قس: ابراهیم/۱۴/۴)، بدون تصریحی بر نبوت او، گونه‌ای پیامبری برای وی تصویر شده است. در آغاز داستان، سخن از آن است که قورقوت در زمان رسول اکرمْ (ص) [در آستانهٔ بعثت حضرت] می‌زیست؛ مردمان را از «غیب» خبر می‌داد و خداوند تعالیٰ حقایقی را به او الهام می‌کرد (ص ۲).

در میان تعالیم منتسب به قورقوت، تأکید بر ذکر خداوند پیش از هر کار، باور داشتن بر اینکه بدون عطای قادر متعال کسی ثروتی نمی‌یابد و اینکه اگر امری از ازل نوشته نشده باشد، قضا بر کسی فرود نمی‌آید (همانجا)، همگی تعالیمی آشنا در محیط اسلامیند. در داستان، پیوند مستقیم قورقوت با دین اسلام زمانی برقرار می‌گردد که وی از فرارسیدن «آخر الزمان» خبر داده (همانجا)، ضمن بشارت به ظهور پیامبر اسلام (ص)، از پاره‌ای رخدادهای پس از آن حضرت نیز سخن گفته است. قورقوت، حضرت محمد (ص) را به عنوان دوست خدا می‌ستاید (ص ۵)، از امام علی (ع) به عنوان شاه مردان و شمشیر زننده در راه خدا یاد می‌کند و از شهادت امام حسین (ع) در کربلا خبر می‌دهد (ص ۶)، اگرچه فرهنگ حاکم بر متن موجود، فرهنگ تسنن است (نک: ص ۶، ۷؛ نیز سومر، 380).

در خلال سده‌های ۹-۱۱ق/۱۵-۱۷م، به شکل‌گیری یک حوزهٔ محدود ادبی در میان اغوزان سالار در خاور ترکستان باید اشاره کرد که در میان نوشته‌های برجای مانده از آنان، آثاری با عناوین «عبادت» و «قصهٔ قربان» کاملاً از مفاهیم دینی متأثرند (برای این آثار، نک: تنیشف، 82؛ آتایف، 288).

در سده‌های اخیر، شاعران و نثرنویسانی از گروههای زبانی مختلف اغوز، چون آذربایجانی، عثمانی، خراسانی و ترکمنی آثار مهم و پرشماری را در ادبیات ترکی پدید آورده‌اند که با داشتن ویژگیهای ادبی در ابعاد گوناگون، از نظر تأثیر پذیری از فرهنگ اسلامی، بیشتر در مجموعهٔ آثار صوفیانه ـ عرفانی در ادبیات مشترک ملل[1] اسلامی طبقه‌بندی می‌شوند. از آن میان شاعرانی چون نسیمی، فضولی، برهان‌الدین سیواسی و مخدوم‌قلی را می‌توان نام برد. آنچه به عنوان موضوعی خاص در ادبیات آذربایجانی شایان توجه است، گسترش ادبیات مرثیه، در عزای امام حسین (ع) و دیگر اهل بیت (ع) است که به عنوان نمونه‌ای شاخص از آن می‌توان *کنز المصائب* محمدتقی قُمری دربندی را نام برد.

ادبیات قپچاقی و جغتایی: پای‌گرفتن حکومت مغولی ـ ترکیِ اردوی زرین (نک: هـ د، آلتین اردو) در دشت قپچاق با ملحق شدن تدریجی این سرزمین پهناور به سرزمینهای اسلامی همراه بود و این روندِ گرایش به اسلام به طور جدی از زمان حکومت ازبک خان (۷۱۲-۷۴۲ق) حمایت شد. در این دوره، خوارزم به عنوان منطقه‌ای متقدم در پذیرش اسلام و هم دیر آشنا با آفرینشهای ادبی، بخشی از قلمرو اردوی زرین بود که در تبادلات فرهنگی و به ویژه در انتقال سبکهای ادبی، نقش پلی رابط ایفا می‌کرد. اردوی زرین از سمت باختر نیز با کشورهای عربی، به ویژه مصر ارتباطی نزدیک داشت و همین امر موجب می‌شد تا نوع برخورد آنان با اسلام برخوردی هماهنگ با مراکز مهم جهان اسلام بوده باشد.

از آغازین آثار ادبی اردوی زرین، اثر منثورِ *قصص الانبیاء*، نوشتهٔ ربغوزی مربوط به ۷۱۰ق/۱۳۱۰م است که در آن داستانهای پیامبران (ع) و دیگر قصص قرآنی چون داستان اصحاب کهف و اصحاب فیل مطرح گردیده (چ قازان، ۱۸۹۱م)، و سبک سخن، کاملاً مشابه آثار عربی و فارسی در این زمینه است. همزمان، باید از کتاب دینی ـ اخلاقیِ *معین المرید* (تألیف: خوارزم، ۷۱۳ق) یاد کرد که بخشهای نخست آن یک عقیده‌نامه است و در ادامه، مؤلفِ صوفی مشرب آن به ذکر مقامات و آداب صوفیان و مسألهٔ ارادت پرداخته است (نک: اکمان، 280-279). به دو اثر یاد شده، باید *نهج الفرادیس* را افزود که در ۴ باب: در سیرهٔ رسول اکرم (ص)، سیرهٔ خلفای اربعه، فضایل اخلاقی و رذایل نوشته شده است (چ آنکارا، ۱۹۵۶م). از آنجا که چارچوب این اثر، بر پایهٔ ۴۰ حدیث بنا شده است، به اعتباری می‌توان آن را در ردیف اربعینها در ادبیات مشترک اسلامی طبقه‌بندی کرد (نیز نک: همو، 288؛ فاضلوف، II/11-12؛ نیز برای آثاری دیگر با عناوین *معراج‌نامه* و *جمجمه‌نامه*، نک: اکمان، 293-291؛ شچرباک، «دستور...[1]»، 47).

متن داستانی *کیسک باش* (سرِ بریده) منظومه‌ای متعلق به همین حوزهٔ ادبی به تخمین در سده‌های ۷ و ۸ق است. این منظومه با اینکه در محیط غیر شیعی سروده شده (قس: تعبیر ۴ یار در متن، ص ۱۲۵)، به‌شدت متأثر از شخصیت امام علی (ع) و روایات شیعی در فضایل آن حضرت بوده است. محور اصلی سخن در این متن، تبیین سبب عنوان یافتن آن حضرت به «اسدالله» است و زمینهٔ داستان آمدن سری بریده

1. *Grammatika* ...

Çağatay Edebiyatı

THE ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM (New Edition), Vol. X, (Fasc. 175-176), 2000 LEIDEN, pp. 721-726.

ment to their provinces, but at the same time most of the minstrels made appearances in the urban centres. While the poems of the blind minstrel Aşık Veysel (1894-1973) came to be known by everyone, new and old folk ballads became songs of protest in the 1970s. The village genre continued with Fakir Baykurt, Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976), and Yaşar Kemal in novel and short story, but the majority of the authors began to shift to themes concerning the life of the individual and to more urban settings. Turkish workers and the problems associated with immigration, and the individual's alienation also became popular subjects. While Yusuf Atılgan (1921-89), Tahsin Yücel (1933-), Enis Batur (1952-), Orhan Pamuk (1952-), Nedim Gürsel (1951-), Selim İleri (1949-), Bilge Karasu (1930-95), Murathan Mungan (1955-), Füsun Akatlı (1944-) are among the prominent names of the era, a group of women writers such as Nezihe Meriç (1925-), Leyla Erbil, Adalet Ağaoğlu (1929-), Sevgi Soysal (1936-76), Füruzan (1935-), Tomris Uyar (1941-), Aysel Özakın (1942-), Pınar Kür (1943-), Nazlı Eray (1945-), Ayla Kutlu (1938-), Latife Tekin (1957-) and Erendüz Atasü (1947-), who emerged in the 1970s and 1980s, continue their success through the 1990s. In drama, Cahit Atay and Sermet Çağan (1929-70) are known for their plays which use Turkish themes and traditional forms with absurdist influences. The late 1980s saw the advent of "writers in prison", following the coup in 1980, and a group of "Islamic poets" such as Sezai Karakoç (1933-) and İsmet Özel (1944-) who write in the forms of current innovative Turkish poetry. Meanwhile, a Turkish diaspora literature is emerging with the works of second-generation Turkish settlers in Europe.

Turkish literature of the 1990s is more diversified and pluralistic than ever with a range of beliefs, settings, situations and ideologies; it is no longer a literature of the "type", but of the individual.

Bibliography: Niyazi Berkes, *Literary development in modern Turkey*, in *Toronto Quarterly*, xxix/2 (1960), 225-43, Carole Rathburn, *The village in the Turkish novel and short story, 1920-1955*, The Hague 1972; Fahir İz (ed.), *An anthology of modern Turkish short stories*, Minneapolis 1978; Special issue on Yaşar Kemal, in *Edebiyat* v/1-2 (1980); Talat Sait Halman (ed.), *Contemporary Turkish literature: fiction and poetry*, Rutherford 1982; Sarah Moment Atiş, *Semantic structuring in the modern Turkish short story*, Leiden 1983; Ahmet O. Evin, *Origins and development of the Turkish novel*, Minneapolis 1983; art. *Edebiyat*, in *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*, Istanbul 1983, iii, 579-648; Halman (ed.), *Modern Turkish drama: an anthology of plays in translation*, Minneapolis 1983; Seyit Kemal Karaalioğlu, *Türk edebiyatı tarihi*, iv-v, Istanbul 1986; Mahir Ünlü, *20. yüzyıl Türk edebiyatı*, 5 vols., Istanbul 1987-90; Nilüfer Mizanoğlu Reddy (tr.), *Twenty stories by Turkish women writers*, Bloomington 1988; Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda isimler sözlüğü*, Istanbul 1991; R. Ostle (ed.), *Modern literature in the Near and Middle East 1850-1970*, London 1991; Feyyaz Kayacan Fergar (ed.), *Modern Turkish poetry*, Ware 1992; Kemal Silay (ed.), *An anthology of Turkish literature*, Bloomington 1996. (Çiğdem Balim)

6. Literature in Turkic languages outside Turkey from 1400 to the present.

(a) Čaghatay literature in Central Asia and Uzbek literature

Poetry in Čaghatay, called also *Türkī*, had its climax in the 15th century with the works of Mīr ʿAlī Shīr Nawāʾī [*q.v.*]. Back in history, continuity of Turkic written literature presented itself in a different light than today. Towns and libraries were destroyed as the Mongols were advancing. The cultural centres had little time to flourish and consolidate, either before destruction, like Kāshghar, or after destruction, like Saray in the territory of the Golden Horde. Books were only very sporadically preserved and handed down. A great deal was lost for ever, and just by chance did this or that emerge centuries later.

Nawāʾī obviously did not know the *Kutadghu bilig* by Yūsuf Khāṣṣ Ḥādjib [*q.v.*] of the 11th century. He knew the name of Aḥmad Yuknakī [*q.v.*], but had not read his *ʿAtabāt al-ḥaḳāʾiḳ*. Aḥmad Yasawī [*q.v.*], of whose poems he may have heard though it is very unlikely that they had been written down at that early time, was a holy man to him whom he mentioned in his *Nasāʾim al-maḥabba*. We know from his *tadhkira*, the *Madjālis al-nafāʾis*, that he must have been very familiar both with the Persian and the Čaghatay literatures of the 9th/15th century.

Čaghatay poets living in Harāt were Luṭfī [*q.v.*] (*Luṭfī sheʿriyātidan*, Tashkent 1985); Yūsuf Amīrī (first half 15th century), known as the author of the *mathnawī Dah-nāma* (833/1429-30), a *dīwān*, and the *munāẓara Bang u čaghir*; and Yaḳīnī (first half 15th century), who wrote the *munāẓara Oḳ yaynïñ munāẓarasï*. Ḥusayn Bāyḳara [*q.v.*], ruler of Harāt, contributed to the flourishing of literature, and he even wrote a *dīwān* himself under the *takhalluṣ* Ḥusaynī (K. Eraslan, *Hüseyn-i Baykara divânı'ndan seçmeler*, Ankara 1987; idem, *Djamāliñdin küzim rawshan*, Tashkent 1991). The author of *ghazals* and *ḳaṣīdas*, Sakkākī (d. before 853/1449), lived in Samarḳand, and perhaps in Sawrān, since he wrote a *ḳaṣīda* for Amīr Arslan Khʷādja Tarkhān, military commander and governor of Ulugh Beg in Sawrān. The latter had a reputation as a friend of poetry: he had the *ʿAtabāt al-ḥaḳāʾiḳ* copied, writing some verses himself to complement it. Nawāʾī did not find Sakkākī's poems in Samarḳand around 872/1467, which may also be an indication that Sakkākī actually did not live in Samarḳand to the end of his life. (*Tanlangan atharlar*, Tashkent 1960; Russian tr., *Izbrannoe*, Tashkent 1961). Atāʾī was also one of the Samarḳand *ghazal* poets, though he came from Balkh and died in his home town in the middle of the 15th century. The Tīmūrid Sayyid Aḥmad, author of the *mathnawī Taʿashshuḳ-nāma* (839/1435-6), lived as governor in Khurāsān. Khudjandī, who around 802/1400 wrote the *mathnawī Laṭafat-nāma* (ed. E.I. Fazilov, *Khodžandi. Latafat-name. Kniga o krasote*, Tashkent 1976), is likely to have written his works in Khʷārazm. It is, however, not yet known where Gadāʾī (*ca.* 807/1405-after 897/1491-2) lived, writer of *ghazals*, or Aḥmadī, author of the *munāẓara* about string instruments (Gadāʾī's poetry was edited in Tashkent on the basis of J. Eckmann's edition in *TDEY*, x [1960], 65-110: Gadāʾī, *Sheʿrlar* 1965; further János Eckmann, *The Dīvān of Gadāʾī*, Bloomington 1971.) Neither do we know where Sayyid Ḳāsimī lived, of whom four *mathnawīs* were found in the library of Rampur in the 1970s: *Madjmaʿ al-akhbār* dedicated to Tīmūr's grandson Abū Saʿīd, *Gulshan-i rāz*, *Ḥaḳiḳāt-nāma*, *Ilāhī-nāma* (ed. B. Ḳāsimkhānov: *Sayyid Ḳāsimīniñ adabī-didaktik dāstānlari*, Tashkent 1987; idem, *Sayyid Ḳāsimī. Mathnawīlar madjmūʿasi*, Tashkent 1992).

Shīrāz should also be mentioned among the places where Čaghatay poetry evolved in the time of the Tīmūrids. Ḥāfiẓ Khʷārazmī, whose real name was probably ʿAbd al-Raḥīm, presumably lived here at the turn of the 14th to the 15th centuries. The only manuscript found of his voluminous *dīwān* is kept in the library of the Sālār Djang Museum in Ḥaydarābād,

20 EYLÜL 2000

minde Harizmcenin (Harizm Türkçesi de denir) devamı olan Çağatay dili ile meydana getirilen edebiyat dönemi.

★ *Tarih.* Çağatay edebiyatı XV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu altı yüzyıllık zaman içinde Çağatay dilinin gelişmesi ve olgunlaşması birtakım safhalardan geçmiştir. Çağatay edebiyatı geçirdiği safhalar gözönünde bulundurularak dört devir içinde ele alınabilir.

İlk Çağatayca devri: Çağatay edebiyatı Timurluların sarayı çevresinde gelişmiştir. Sarayın sanat ve ilme gösterdiği yakın ilgi sebebiyle pek çok ilim ve sanat adamı saray çevresinde toplanmıştır. Coğrafya yakınlığı, tarihî bağlar ve şartlar ile kültür ilişkileri, Çağatay edebiyatının başlangıcında Fars dil ve edebiyatını ana kaynaklardan biri durumuna getirmiştir. XV. yüzyılın ilk yıllarından, *Ali Şir Nevâî* *'nin ilk eserlerini verdiği 1465 yılına kadar sürdüğü kabul edilen bu dönemin en belirgin özellikleri arasında gazel, kaside, mesnevî gibi nazım şekillerinin kullanılması, tasavvuf ilkelerinin işlenmesi, Çağataycanın yanında Farsçanın da sanat dili olarak kabul edilmesi özellikle belirtilmelidir.

Bu dönemin şairleri arasında *Sekkâkî* * gazel ve kaside alanında hayli başarılı olmuş, şiirlerini bir divanda toplamıştır. Fars edebiyatını iyi bilmesi yüzünden şiirlerinde özellikle Hâfız'ın etkileri görülür. Bazı şiirlerinde tasavvuf ilkelerini işlemiştir. *Haydar Harezmî* *, İran şairi Nizamî'nin aynı adı taşıyan eserine nazire olarak yazdığı *Mahzenü'l-esrâr* adlı mesnevîsiyle tanınır. Çağatayca ve Farsça şiirleriyle ün yapan *Lütfî* *'den bugüne *Divân*'ı, *Gül ü Nevruz* mesnevîsi ve bazı Farsça şiirleri kalmıştır. Nevâî'nin «melikü'l-kelâm» diye adlandırdığı Lütfî'nin kaside, gazel ve tuyuğları arasında özellikle gazelleri başarılıdır. *Yusuf Emirî* *'nin *Divân*'ı, *Dihnâme* adlı mesnevîsi ve *Beng u Çağir* adlı münazarası vardır. Son iki eserini Fars edebiyatı geleneğinin etkisiyle nazım-nesir karışık olarak kaleme almıştır. Farsça şiirler de yazmış olmasına rağmen Çağatay diliyle millî bir edebiyat oluşturma çabalarına katkıda bulunmuştur. Derviş mizaçlı *Atâî*'nin şiirleri Yesevîlik tarikatı izleri taşıdığı için Orta Asya Türkleri arasında çok yayılmıştır. Timurlular ailesinden gelen *Hocendî* *, *Letâfetnâme* adlı mesnevîsini Harezmî'nin *Muhabbetnâme*'sine cevap olarak yazmıştır.

Taaşşuknâme adlı eserin sahibi *Seyid Ahmed Mirza* nazım tekniğindeki başarısı ve anlatımdaki ustalığı ile önem kazanmıştır. *Gedâî*, *Divân*'ında sevgilinin güzelliğini ve aşkını dile getirirken kullandığı sade dil ve tabiî üslupla ilgi çekmiştir. Hem Çağatayca, hem Farsça şiirleri bulunan *Yakinî*, *Ok ve yay* adlı nazım-nesir karışık münazarasında o dönem Türk soyluları arasında moda olan okçulukla ilgili bilgiler verir.

Klasik Çağatayca devri . XV. yüzyılın ikinci yarısında özellikle *Hüseyin Baykara* *'nın (1438-1507) sultan olduğu dönemde Herat, hem siyaset ve ticaret, hem de sanat ve kültür merkezi olarak gelişmiştir. Horasan ve Maveraünnehir gibi merkezler dışında İran ve Irak ile Tebriz ve İstanbul'da yetişen ilim ve

GAZEL	*Türkiye Türkçesi ile*
Büt-i sîmîn-berim bizni unutma Dodakı şekkerim bizni unutma	Vücudu gümüş gibi beyaz olan sevgilim bizi unutma Dudağı şeker gibi olan sevgilim bizi unutma
Felekke yitti âhımnıng tütüni Ayâ meh-peykerim bizni unutma	Ahımın dumanı göğe erişti Ey ay yüzlü sevgilim bizi unutma
Çü târâc eyleding cân ü köngülni Közi garetgerim bizni unutma	Can ve gönülü darmadağınık ettiğin zaman Gözü aşığın gönlünü yağmalayan sevgilim bizi unutma
Siver cânım begim hânım ümidım Azizim dilberim bizni unutma	Sever canım; beyim, hanım, ümidim Azizim dilberim bizi unutma
Gedâ kanın cefâ birle töktüng Karakı kâfirim bizni unutma	Gedâ (âşık, Ey Gedâî) kanını cefa ile döktün Gözü kâfirim bizi unutma

Gedâî (XV. a.)

ENCYCLOPEDIA OF ASIAN HISTORY, c.1, s.242-243, 1988, New York
20 MART 1991
— Çağatay Edebiyatı

1919 and temporarily upstaged militant Sinhalese Buddhist activists. The CNC remained effective until 1942, but it never attained the significance of its Indian counterpart. In the 1920s the CNC lost Tamil and Kandyan Sinhalese support, and during the state council period (1931–1946) even low-country Sinhalese members were independent of CNC control.

[*See also* Sri Lanka *and* Indian National Congress.]

Michael Roberts, ed., *Documents of the Ceylon National Congress and National Politics in Ceylon, 1929–1950,* 4 vols. (1977). PATRICK PEEBLES

CHAGATAI, political and ethnic term derived from the name of Chagatai (d. 1242), Genghis Khan's second son by his chief wife, and designating the territory of the appanage *(ulus)* assigned to him by his father at the time of the division of the Mongol empire in 1224. The territory of the Ulus Chagatai consisted of Transoxiana (roughly the area between the Amu Darya and Syr Darya rivers in present-day Uzbek SSR), the Semirechie region of present-day Kazakh SSR, eastern Turkestan (present-day Xinjiang Uighur Autonomous Region of the People's Republic of China), and northern and eastern Afghanistan. Its capital was at Almaligh in the Ili Valley (near present-day Kuldja).

The Chagatai khanate was founded after Chagatai Khan's death by his grandson, Kara Hulegu (r. 1242–1246) on the territory of the Ulus Chagatai. The early khans preserved the nomadic Mongol traditions and avoided mixing with the sedentary population of Transoxiana. There was no centralized authority until the accession of Kebek Khan (r. 1318–1326), who attempted to consolidate his power in Transoxiana. In the second half of the fourteenth century, the khanate split into two sections: the western in Transoxiana, which retained the name *Chagatai* and favored assimilation with the sedentary Muslim population, and the eastern in Semirechie and eastern Turkestan, which did not want to break with the nomadic traditions. The latter became known as Mughalistan and its inhabitants as Mughals (i.e., Mongols). After the death of Kazan Khan in 1347, power in Transoxiana passed to various local Turkic emirs, and the Chagatai khans remained only nominal rulers until Timur (Tamerlane) established his supremacy in 1370.

The term *Chagatai* was also applied, by extension, to the nomadic Turkic and turkicized Mongol population (as distinct from the sedentary Iranian) that inhabited the territory of the Ulus Chagatai and constituted a privileged military caste. The term continued to be used in this sense in the fifteenth century under the rule of the Timurids and was used loosely to designate the entire Turkic population of the Timurid empire. After the collapse of the Timurids, the Chagatai became mixed with the nomadic Uzbeks, but the name was still used as a tribal designation. Moreover, the descendants of Timur who departed from Transoxiana under pressure from the Uzbeks at the beginning of the sixteenth century and founded an empire in India were also called Chagatai.

As an ethnic, tribal designation, *Chagatai* today is applied to a portion to the sedentary population of the Kashka-Darya and Surkhandarya regions of the Uzbek SSR, which is partly Uzbek- and partly Tajik-speaking. The term is also applied to the Eastern Turkic literary language that was formed in the fifteenth century on the territory of the former Ulus Chagatai.

[*See also* Mongol Empire.]

René Grousset, *The Empire of the Steppes,* translated by Naomi Walford (1970). Gavin Hambly, ed., *Central Asia* (1969). H. H. Howorth, *History of the Mongols* (1876). MARIA E. SUBTELNY

CHAGATAI LITERATURE, a medieval Islamic Central Asian literature written from the fifteenth to the twentieth century in Chagatai, an eastern Turkic literary language that developed from the Karakhanid and Khwarazmian Turkic literary languages. Chagatai literature assumed its classical form in the fifteenth century under the patronage of the princes of the Timurid dynasty (1405–1507), whose realm originally included most of the former Ulus Chagatai. Although the term *Chagatai* was rarely applied to this literature by fifteenth-century authors (who called the language Turki), it later gained currency among both Eastern and Western scholars, particularly in the nineteenth century. Chagatai literature is sometimes also referred to as Old Uzbek, since the modern language most closely related to Chagatai is Uzbek, although the term *pre-Uzbek* would be more accurate.

In its development, Chagatai literature was heavily influenced by Persian models, particularly in poetry. Persian verse forms, romantic themes, and poetical imagery and vocabulary were adopted wholesale. Certain native Turkic verse forms (e.g., *tuyug*) were also made to conform to the Arabo-Persian metrical system. Chagatai prose, on the

THE ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM (New Edition), vol VIII, 1995 LEIDEN, pp.

MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN

- Çağatay Edebiyatı

16 HAZİRAN 1995

vant Company, Oxford 1935; Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and crusade: Venetian Crete and the emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice 1983; S. Turan, *Sakız'ın türk hakimiyeti altına alınması*, in *Tarih Araştırmaları Dergisi*, iv (1966), 173-84; idem, *Türkiye-Italya ilişkileri. I. Selçuklulardan Bizans'ın sona erişine*, Istanbul 1990, index s.v. Sakız and Foça; Ṣafwet, *Ḳoyun adalarî önündeki deñiz ḥarbi we Ṣaḳîz'în ḳurtuluşhu*, in *TOEM* (1326), 150-77 (the 1694-5 events); A. Djewdet, *Taʾrīkh*, xii [Istanbul] 1309, 40-8 (the 1822 events); *Taʾrīkh-i weḳʿa-yi Ṣaḳîz*, Istanbul 1290/1873 (the 1822 events); R.C. Anderson, *Naval wars in the Levant, 1559-1853*, Liverpool 1952, 65-6, 193, 214-22, 286-92, 486-9; *Russkie i sovetskie moryaki na Sredizemnom more*, Moscow 1978, 36-43 (the 1770 events); E.V. Tarle, *Česmenskiy boy i pervaya russkaya ekspeditsiya v Arkhipelag*, Moscow-Leningrad 1945; *The Greek Merchant Marine, 1453-1850*, Athens 1972, *passim* (see index s.v. Chios). See also the articles LIMNI, MIDILLI, and RODOS, and their *Bibls*.

(S. SOUCEK)

SAḲḲĀʾ (A.), lit. water-carrier, was a term denoting manual workers who carried water in a leather-bottle (*ḳirba*) or jar (*kūz*) on their shoulders or on a mule (and even on a camel in rare circumstances) in pre-modern towns and large villages as well as pilgrimage centres throughout the Middle East and North Africa. A leather bottle during the early Islamic period reportedly cost a modest sum of about 3 dirhams. The necessity for supplying drinking water to the thirsty and the poor members of the community was regarded, according to a tradition (*ḥadīth*), as a work of excellent charity (*ṣadaḳa*). On the other hand, refusal to supply water to a thirsty person is an act of great sin (al-Dhahabī, *Kabāʾir*, 362). It was therefore recommended to wealthy Muslims to build water-fountains (*sabīl* [*q.v.*]) and dig wells for charitable purposes. The habit of selling water from a well (*biʾr*) to the people of Medina, after the Hidjra of the Prophet Muḥammad, led the companion ʿUthmān b. ʿAffān to buy the well-known Biʾr Rūma for supplying water free of cost to many inhabitants of the oasis town. An engraving on a public fountain in Cairo proclaims the tradition that the offering of drinking water is an action of spiritual merit.

The virtue of carrying water extolled in an Islamic tradition inspired many pious Muslims to accept this profession. Such were the notable instances of the Arab poet Abū Tammām (d. 232/846), the Persian poet Shaykh Saʿdī (d. 682/1283) and the mystic Ibrāhīm b. Adham, who were water-carriers for various lengths of time in their life. The historian al-Dhahabī illustrates a typical water-carrier in the career of Muḥammad b. ʿAlī b. Muḥammad al-Mukriʾ Abū ʿAbd Allāh Ibn al-Saḳḳāʾ (d. 572/1176) who regularly earned a livelihood as a water-carrier supplying water manually to the houses of the public. Ibn al-Saḳḳāʾ was also a recounter of Islamic traditions. Many Arab historians and writers of the ʿAbbāsid epoch quote Dhu 'l-Nūn al-Miṣrī's (d. 245/859) frequent reference to a case of the virtue (*murūʾa*) in the life of a well-dressed Baghdādī itinerant water-carrier (*saḳḳāʾ*) who refused to accept payment of a dīnār as the price of a drink of fresh water from a foreigner.

In spite of their good reputation, however, the water-carriers, according to al-Djāḥiẓ, could never become wealthy and prosperous during the heyday of the ʿAbbāsid caliphate; their poor economic condition was comparable to that of the brick-layers, potters, ploughmen and groups of other minor craftsmen and workers. The carriers of the essential commodity of water enjoyed probably the highest prestige among pre-industrial workers in Islamic society. Ibn Sīrīn (d. 110/729) affirmed the favourable status of the water-carrier in his interpretation of dreams. Also, the writers of the *ḥisba* manuals insisted on cleanliness and the hygienic condition of the jars, cups and leather bottles of the water-carriers in the interest of public health. The encyclopaedic Arab biographer al-Ṣafadī (d. 764/1362) noted that *al-Saḳḳāʾ* was an established *nisba* among his contemporaries, who included some teachers of *ḥadīth* and learned men.

Bibliography: Djāḥiẓ, *al-Ḥayawān* ed. Hārūn, iv, 435; Thaʿālibī, *Bard al-akbād fi 'l-aʿdād*, in *Khams rasāʾil*, Constantinople 1301/1883, 129; Ibn al-Djawzī, *Akhbār al-ẓirāf*, Damascus 1928, 31; idem, *Manāḳib Baghdād*, Baghdād 1924, 31; Aḥmad b. Ḥanbal, *Musnad*, Cairo 1951, i, 203, xiii, 44, 180; Ibn Mādja, *Sunan*, ii, Cairo 1953, 1214; Ibn al-Athīr, *al-Lubāb*, Cairo 1938, i, 547-8; Ibn al-Ḳifṭī, *Taʾrīkh al-Ḥukamāʾ*, Leipzig 1903, 30-3; Iṣfahānī, *Maḳātil al-Ṭālibiyyīn*, Cairo 1949, 407; Ibn Bassām al-Muḥtasib, *Nihāyat al-rutba fī ṭalab al-ḥisba*, Baghdād 1968, 25-6; Ibn al-Ukhuwwa, *Maʿālim al-ḳurba*, ed. R. Levy, London 1938, 96-7; al-Khaṭīb al-Baghdādī, *Taʾrīkh Baghdād*, Cairo 1931, i, 50; Ḳushayrī, *Risāla*, i, Cairo n.d., 476; Ṣafadī *Wāfī*, i, 31, xxii, 74, 85; Dhahabī, *Kitāb al-Kabāʾir*, ed. A.R. Fakhūrī, Aleppo 1978, 362; Ibshīhī, *al-Mustaṭraf*, Cairo 1952, ii, 62; Djabartī, *ʿAdjāʾib al-āthār*, Cairo 1967, vii, 313-14; N. Élisséeff *et al.*, in *RCEA*, xvi, Cairo 1964, 145; M.A.J. Beg, *A contribution to the economic history of the Caliphate: a study of the cost of living and the economic status of artisans in ʿAbbāsid Iraq*, in *IQ*, xvi (1972), 140-67; idem, *Water-carriers in early Islamic civilization*, in *IC* (1984), 75-8; Ibn Seerin's *Dictionary of dreams*, translated from the Arabic by Muhammad M. al-Akili, Pennsylvania 1992, 469.

(M.A.J. BEG)

SAKKĀKĪ, one of the early poets in Čaghatay Turkish ("early" meaning, before Mīr ʿAlī Shīr Nawāʾī's [*q.v.*] time). He lived around 802/1400, presumably in Samarḳand, but certainly all his lifetime in Transoxania. As we can infer from the dedications of his *ḳaṣīdas*, his patrons included Khalīl Sulṭān (ruler in Samarḳand 807-12/1405-9), Ulugh Beg (812-53/1409-49) and Arslan Khwādja Tarkhan. Almost all the information about his person is gained from remarks made about him by Nawāʾī in his *Madjālis an-nafāʾis* and in the *Muḥākamat al-lughatayn*. Although he was popular in Samarḳand during his lifetime, Nawāʾī is relatively depreciative of Sakkākī's talent, a judgement apparently shared by others; apart from one *bayt* quoted by Nawāʾī, the only known reference to his work by another poet is the quotation of one *bayt* in the collective manuscript in which Sakkākī's *dīwān* is preserved. The following statement by Nawāʾī is well-known: he says that he heard people in Samarḳand claim that "all good poems by Luṭfī belong to him (Sakkākī); he (Luṭfī) has stolen them and has attached his name to them." Nawāʾī goes on to comment that "this is the kind of silly boast which is widespread in Transoxania". (The statement is usually wrongly interpreted the other way round by Turkish scholars as meaning that Sakkākī was rumoured to have done the stealing.) Indeed, Nawāʾī may just betray a shade of southern chauvinism here, quite apart from the fact that a certain amount of local pride on the part of the Transoxanians may be expected for a time in which the focus of literary activity only just has been shifting southwards to Harāt. In any case, it is clear that the work of Sakkākī is directly

İA, XII/2, 486 — Çağatay Edebiyatı

(8)- Bunlardan başka kelime sâhasında da pekçok farklı şekillerin birlikte kullanılması.

Hârizm Türkçesi yazı ve imlâ geleneği olarak Karahanlı Türkçesi an'anesini devam ettirmiştir. Yazıda umûmiyetle vokaller (Uygur yazısı geleneğine bağlı kalınarak) yazılır. Harekeli metinlerde bile vokaller harflerle yazılarak bu gelenek sürdürülmüştür.

Hârizm Türkçesi 'nin dil yâdigârları arasında en mühimleri, kronolojik sırayla şunlardır :

1) Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî 'nin 1127-1144 yılları arasında yazdığı *Muḳaddimetü 'l-Edeb*. Bu eserde esas metin Arapça olmasına rağmen, satır altında Hârizm Türkçesi tercümeleri vardır ve bize ulaşan en eski nüshaları XIII. asırdan kalmadır. Bilhassa lügat bakımından mühim olup, pek çok nüshası mevcuttur. Yalnız Hârizm Türkçesi ile tercümeli olan nüshaların sayısı 20 'den fazladır.

Bu eser üzerinde yapılan araştırmalara şimdiye kadar daha çok Hârizm Türkçesi 'nden başka diller (Arapça, Farsça, Moğolca, Hârizmce.) için ehemmiyet verilmiş idi. Bu eser Hârizm Türkçesi bakımından bütünü ile ilk defa N. Yüce tarafından incelenmiş, metin ve indeks olarak neşre hazırlanmıştır.

2) Nasıreddin Rabguzî 'nin *Ḳıṣaṣu 'l-Enbiyā* adlı eseri (710=1310) sâde bir nesirdir. Pek çok yazmaları vardır. En eskisi ve dil bakımından mühim olanı Londra 'dadır. N. I. İlminskiy (Kazan, 1859) ve K. Grönbech (Kopenhagen, 1948) tarafından neşredilmiştir. Grönbech 'in neşrettiği Londra nüshasının dil husûsîyetleri J. Schinkewitsch tarafından incelenmiştir (Berlin, 1926).

3) Hârizm Türkçesi 'nin aynı yıllarda (713=1313) yazılan bir başka mühim dil yâdigârı, İslâm [veya Şeyh Şerif Hoca] adında birinin *Mu'īnü 'l-mürīd* adlı manzum eseridir. Bu eserin tek nüshası Bursa 'dadır.

4) Aslen Hârizmli olduğu sanılan Altın-ordu şâiri Kutb, manzum bir eser olan *Hüsrev ü Şirin* 'i, Tini Beg Han (1341/1342) ve karısı Melek Hatun adına yazdı. Tek nüshası 1383 'te istinsah edilmiş olup, Paris 'tedir. A. Zajaczkowski (1954, 1958, 1961) ve N. Hacıeminoğlu (İstanbul, 1968) tarafından neşredildi.

5) Hüseyin Hârizmî 'nin 754 (1353) 'te yazdığı manzum *Muhabbetnâme* 'nin bize ulaşan biri Uygur, diğerleri Arap harfleriyle yazılmış dört nüshası vardır, ilk ikisi Londra 'da, diğer ikisi İstanbul-'dadır. T. Gandjei (1957/1958), A. M. Şçerbak (1959) ve E. N. Nadjip (1961) tarafından neşirleri yapılmıştır.

6) Hârizm Türkçesi için en mühim dil kaynaklarından biri hiç şüphesiz *Nehcü 'l-Ferâdîs* 'tir. Müellifi Mahmud b. Ali bu kitabını 1358 'den önce Hârizm veya Saray 'da yazmıştır. Mensur bir eser olan *Nehcü 'l-Ferâdîs* Peygamber (Muhammed) 'in, dört halîfenin, ehl-i beyt ve dört imamın hayatlarını, iyi ve kötü amelleri anlatan dinî konulardan ibâret dört ana bölümden teşekkül eder. Halk dili ile yazılmış tamamen harekeli olan metin dil araştırması için gayet elverişli ve mühimdir. 761 (1360) 'de istinsâh edilen Yenicâmi nüshası Z. V. Togan tarafından tanıtıldı (1926) ve J. Eckmann tarafından, önce tıpkı basım hâlinde yayımlandı (Ankara, 1956). Eckmann 'ın hazırladığı transkripsiyonlu metin, ölümünden sonra Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıktı (Ankara, 1984). *Nehcü l-Ferâdîs* 'in başka bir nüshası Kırım 'da bulundu. 1390 'da istinsâh edilmiş olan ve eserin sâdece iki bölümünü ihtivâ eden bu nüshanın akibetinin ne olduğu bilinmemektedir.

7). Yazarı belli olmayan *Miʿrācnāme* 'nin biri Uygur harfleriyle (Paris), diğeri Arap harfleriyle (İstanbul 'da) iki nüshası vardır. İlki A. Pavet de Courteille tarafından neşredildi (Paris, 1882).

8) *Miftāḥu 'l-ʿadl* adlı anonim bir fıkıh kitabı da Hârizm Türkçesi husûsîyetleri taşımaktadır.

3. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ:

Müşterek Orta-Asya Türkçesi 'nin üçüncü tabakası olan Çağatayca, Hârizm Türkçesi 'nin bir devamıdır. Karahanlı Türkçesi ile Çağatayca arasında bir geçiş devresi olarak kabûl edilen Hârizm Türkçesi aynı zamanda Altın-Ordu sâhasında da bir edebî dil olarak kullanılmaktaydı. Hârizm ve Altın-Ordu bölgeleri eski ihtişamlı kültür merkezi olma durumlarını XV. asırdan itibâren kaybettikten sonra, Orta Türkçe 'nin doğu kanadında iki farklı gelişme başlamış ve şarkta sonradan Çağatayca adı ile şöhret bulan Doğu Türkçesi, kuzey batıda da Kıpçak Türkçesi ayrı birer yazı dili olarak teşekkül etmişlerdir. Çağatayca XIV. yüzyılın sonlarından başlayarak XIX. yüzyıla kadar devam eden ve yerini bugünkü Özbekçe 'ye bırakan Orta-Asya ve çevresindeki bütün Türklerin müşterek edebî yazı dili olan zengin ve gelişmiş tarihî bir Türk lehçesidir.

Bu yazı dili beş asrı geçen uzun süre içinde üç ana döneme ayrılır :

(a) İlk dönem : XIV. yüzyıl sonlarından XV. yüzyılın ilk yarısına kadar süren Nevâî 'den önceki dönemdir.

(b) Klasik Çağatayca dönemi : XV yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ortalarına kadar devam eden ve Nevâî, Hüseyin Baykara, Babur v.b. ile edebî zirvesine ulaşan dönem.

(c) Klasik sonrası dönem : XVI. yüzyıl ortalarından XIX. asrın sonlarına kadar devam eden dönem. Ebu 'l-Gazi Bahadır Han v.b. dönemi.

Doğu Türkçesi 'nin Gramer Yapısı:

Orta Türkçe 'nin doğu kanadını teşkil edip, birbirinin devamı olan *Karahanlı, Hârizm, Altın-ordu* ve *Çağatay* şivelerinin gramer yapısı aynı esasa dayanır. Bu her üç tarihî şivenin zaman ve mekâna göre gelişmeleri, etnik kaynaşmalardan oluşan farkları, hiç bir zaman esas yapıyı değiştirmeyen tâli unsurlardır,

MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN 16 MAYIS 1994

-Olcaytu pozetinde
- İlhanlılar
- Çağatay Hanlığı

OLCAYTU HAN DEVRİNDE HORASAN'DA İLHANLI-ÇAĞATAYLI MÜCADELELERİ

THE İLHANLI-ÇAĞATAYLI STRUGGLES AT HORASAN IN OLCAYTU KHAN PERIOD

İlhan ERDEM*

ÖZET

Cengiz Han soyundan gelen İlhanlı ve Çağataylı hanedanları arasındaki düşmanlık, Tuli'nin oğlu Mönkke'nin Büyük Moğol Kağanlığına seçilmesinin ardından 1258 yılında İran'da Büyük Kağan'ın kardeşi Hülagu tarafından İlhanlı devletinin kurulmasından sonra başlamıştır. İki taraf arasında daha çok Horasan üzerinde yaşanan anlaşmazlık ve mücadeleler yarım asır fasılalarla sürmüştür. Bu dönemdeki kavgaların çoğu Büyük Kağanlığın desteğini alan İlhanlılar lehine tecelli etmiştir. İlhanlılar, Çağataylara başarı ile karşı koyabildikleri gibi Anadolu ve Suriyenin de dahil olduğu batı istikametinde genişleme ve etkili politikalar oluşturma başarısını göstermiştir.

XIV. yy.'a girildiğinde ise Orta Asya'da meydana de kendinden önce yaşnlı-Çağataylı ilişkilerindeki dengeyi Çağataylılar lehine değiştirdi. Bu dönemde Ögedeylileri saf dışı bırakarak tüm Türkistan'a hakim olan Çağataylılar, Büyük Kağanlığın da Çin'e çekilmesiyle Cengiz Han'ın en büyük mirasçısı olarak büyük güç ve saygınlık kazandılar. Bu gelişme İlhanlılara Olcaytu Han zamanında Horasan'ı tehdit etme şeklinde yansıdı. Devletin en büyük eyaletinin Çağataylı baskısı altında kalması ile İlhanlı güçlerinin büyük bölümü doğuya kaydı. İlhanlı politik önceliğinin değişmesi ile Anadolu ve Suriye üzerindeki Moğol baskısı hafifledi. Bilhassa Anadolu'daki Türkmenler yeni oluşturdukları siyasi teşekküllerinin gelişip kökleşmesi için uygun zamanı buldular. Olcaytu Han ve hatta selefi Ebu Said Çağataylılar ve zaman zaman da Anadolu'daki Türkmenlere başarı ile karşı koydularsa da ileride iki bölgede olgunlaşacak gelişmelere engel olamadılar. Sonuçta İlhanlıların iki ucu doğu ve batı ekseninde yaşanan gelişmeler Osmanlı ve Timurlu siyasi oluşumları olarak XV. Asırın başında zirveye ulaşmış bir şekilde karşımıza çıkacaktır. Yakın Doğu'da bu oluşumların temellerinin atılması Olcaytu Han devrine rastlar.

Anahtar Kelimeler: *İlhanlı-Çağataylı, Olcaytu Han, Horasan*

ABSTRACT

The hostility between Çağataylı and İlhanlı dynasties originated from Cengiz Khan family begins after Mönkke's election, who is Tuli's son, to the Great Mongul Khanate following the foundation of İlhanlı State by Great Khan's brother, Hülagu in Persia in 1258. The discordances and Struggles on Horasan mostly betweeen two States continue at interuals half a century. Most of the Struggles in that period result in favour of İlhanlı State Supported by the Great Khanate. İlhanlı State fights against Çağataylı State successfully and at the same time. It has become successful in the expansion policy in the direction of west including Anatolia and Syria and in the creation of effective policies.

The developments in the Middle Asia in the 14th century change the equilibrium between Çağataylı and İlhanlı relationships in favour of Çağataylı State. At that time Çağataylı State ruling over the whole Türkistan eliminating Ögedey State, attains great power and prestige as the greatest heir of Cengiz Han togetherwith the regression of the Great Khanate to China. That development gives way to the menacing of Horasanin the time of Olcaytu Khan by İlhanlı State. The greatest province of the state is oppressed by Çağataylı State and most parts of İlhanlı State move to the east. Together with that now development, the Mongul oppression over Anatolia and Syria decreases. Especially, the Türkmens in Anatolia have enough time to develop and fix firmly the newly consructed political organizations. Olcaytu Khan and even his predecessor Ebu Said fight against Çağataylı State successfully but they are unable the prevent the developments which will crow up in two districts in the future. As a result, the developments on the line of east and west, both ends of İlhanlı State, will emergr as political occurances of Ottoman and Timu at the top point at the beginning of the 15th century. The foundations ofthese occurances in the Near East are set up in the time of Olcaytu Khan.

Key Words: *İlhanlı- Çağataylı, Olcaytu Khan, Horasan*

18 OCAK 2001

MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN

Çağatay Edebiyatı

19 NİSAN 2009

Hulûl Etme Usulü, Kibar ve İnat, Metres-Zevce, Minnettarlık, Olağan Şey, Zülkarneyn Nâkıs adlı piyesleri de vardır. Fransız yazarlarından birçok adaptasyonlar yaptı. En sevdiği piyeslerden biri olan "Sekizinci-"yi soyadı olarak almıştır. Öbür yazarlardan farklı olarak oyun yazarlığını başlı başına bir uğraş olarak edinen İbnürrefik, kaba çizgili güldürü ve töre komedyalarında daha çok aile kurumunu ele alarak kadın-erkek, karı-koca, anababa-çocuk ilişkilerini güldürüyü ön planda tuttu. Cumhuriyet döneminde de oyun yazmayı sürdürdü. Çok sayıda uyarlama ve oyun hazırlayarak sahneledi. **Eserleri/Piyes:** *Alemdar* (1914), *Sivrisinekler* (1921), *Ceza Kanunu* (1924, adapte), *Dört Cıhar* (1924), *Nurbaba* (1924), *Hisse-i Şayia* (1930, adapte), *Şeriye Mahkemesinde* (1933), *Belkıs* (1934), *Himmetin Oğlu* (1934), *Son Ateş* (1934), *Aşk-Atik, Cereme, Dengi Dengine, Tecdid-Nikah, Gücü Gücüne Yetene* (1918), *Fırsat Yoksulu* (1918), *Kadın Tertibi* (1918), *Açık Bono, Nakış, İki Bebe, İki Ateş Arasında, İzdivaç Projesi, Yeni Dünya, Ferda, Kısmet Değilmiş* (1920), *S.* (1924, adapte).

KAY.: *TA* 28/274-275; *Türkiye Ansiklopedisi* 3/130; *Tiyatro Ansiklopedisi*, 1995, s. 324-325; *TDEA* 7/492. ⇨Yaz. Krl.

SEKKÂKÎ (1160-1228): Özbekistan âlimi. Hive'de yaşadı. Asıl adı Yusuf b. Muhèmmèd Èbu Yakub Siraciddin èl-Harèzmî'dir. Nahv, sarf, bèyan, maani, aruz, yıldızbilim ile uğraştı. Çağatay hanı tarafından sihirbazlıkla suçlanıp öldürüldü. Bilimin türlü sahalarına ait eserler yazdı. *Miftah el-Ulûm* eseri günümüze kadar ulaştı. Eser 3 kısımdan oluşup, filolojinin 12 kolunu içine almaktadır. Eserin üçüncü kısmı büyük şöhret kazanıp, edebiyat nazariyesi ve söz medeniyetini öğrenmede temel yardımcı görevini gördü. Eser tekrar tekrar neşredildi. Alimin eserleri dil ve edebiyat nazariyesinin gelişiminde büyük rol oynadı. Eserinin el yazmaları Doğu Elyazmalar bölümlerinde saklanmaktadır. ÖZFA Şarkunaşlık Enstitüsünde otuzdan fazla nüshası vardır. **Eseri:** *Miftah el-Ulûm.*

Kay.: İ. Gasprinskiy, *Türkistan Uleması*, Bahçesaray, 1900; İ. Y. Kraçkovskiy, İzbr. 504, T. 6, Moskova 1960; Taşköprizade Ahmed Efendi, *Mevzuatu'l-Ulûm*, İst. 1313/1895, 1.c.; A. İrisov, A. Nasırov, İ: Nizamiddinov, *Orta Asyalık Kırk Alim*, Taşkent 1961.⇨İ. İSHAKOV

SEKKAKÎ (14.yy. son yarısı-15.yy. ilk yarısı): Çağatay şairi. Kasidelerinden büyük bir kısmını Timurlu hükümdarlarından Halil Sultan (dönemi 1405-1409) ve Uluğ Bey (dönemi: 1409-1449) ile ünlü vezir Arslan Hâce Tahran Niçin yazılmış olduğuna bakarak bu devirde yaşadığı sanılmaktadır. Ali Şir Nevâ'î'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'ine göre Maveraünnehir'den olup şiirleri Semerkand'da tanındı. Çağatay şiirinin önde gelen simalarındandı. **Eseri:** *Divan*, ele bulunan tek yazması, Londra British Museum'dadır, İçinde br münacat, l naat, 11 kaside, 68 gazel vardır. Naat ile 3 gazeli Lütfî Divanında da yer aldı. Eser *Sekkâkî: Tanlangan Asarlar* adırla Kiril harfleriyle basıldı (Taşkent 1958), J. Eckmann tarafından da bazı şiirleri yayımlandı. (*İÜ EF Türk Dili Edebiyatı* dergisinde "Çağatay dili örnekleri III. Sekkâkî divanından parçalar" dıyla yayımladı. (sayı:XII, 1963). Divanı Prof. Kemal Erarslan yayıma hazırlamaktadır.

Kay.: *TDEA* 7/492-493. ⇨M. CUNBUR

SEKSENBAEV Bakay (1932-): Kırgızistan nâsir ve çevirmeni . Çüy ilçesinin Burana köyünde doğdu. 1949 yılında orta mektebi, 1962 yılında Kırgız Mamlekettik Üniversitesi Filoloji Fakultesini bitirdi. İş hayatına 1949 yılında Çüy ilçesine bağlı "Şamşı" sovhozundaki yedi senelik orta mektepte öğretmen olarak çalışmakla başladı. 1954 yılından 1957 yılına kadar askerlik görevini yaptı. 1962 yılından 1967 yılına kadar' *Sovyettik Kırgızstan'* gazetesinin redaksiyonunda edebî uzman olarak çalıştı. 1971 yılından 1981 yıllarına kadar Kırgızstan matbaasında

TÜRK DÜNYASI ORTAK EDEBİYATI: *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c.VII, ANKARA 2007

123679

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

29 AĞU 2008

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Araştırmaları Merkezi

Çağatay Edebiyatı
(020721)

Haydar Tilbe

MAHZENÜ'L-ESRÂR

(Gramer-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)

Avni GÖZÜTOK

Türkiye Diyanet Vakfı
İslâm Araştırmaları Merkezi
Kütüphanesi
Yavuz ARGIT Bölümü

Dem.No.	123679
Tas.No.	891.5 NİZ.M

Erzurum 2008

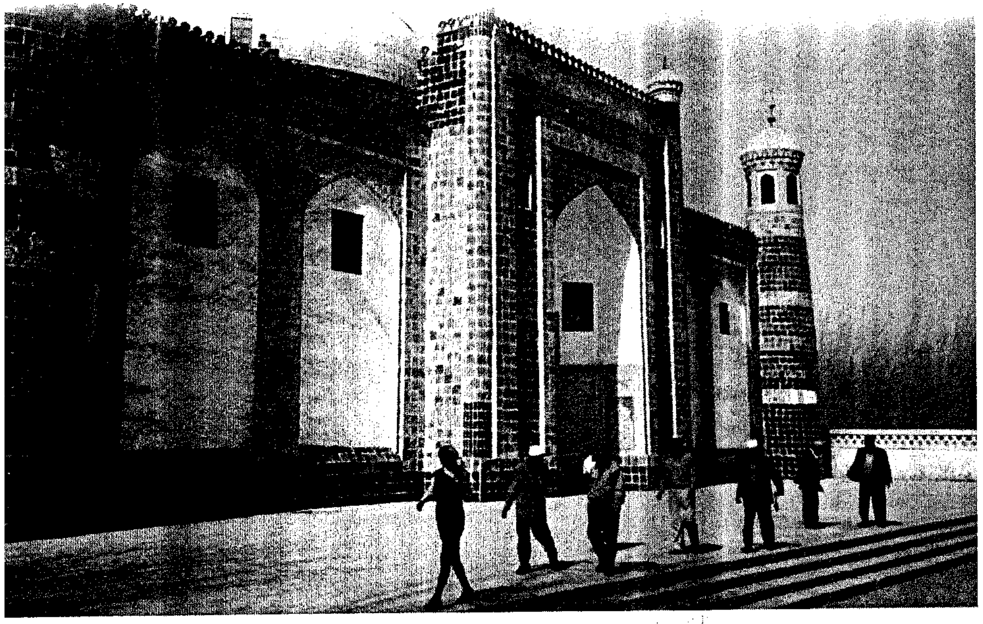

6. Pèlerins tungans au mausolée de Âfâq Khwâja (Kashgar).

7. Pot à encens au mausolée de Âfâq Khwâja (Kashgar)

16 OCAK 2004

MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN

Journal of the History of Sufism, cilt III 2001, 2002 Paris. s.183-198

D2347

N. PANTUSOV'

LE MAUSOLÉE DE MAVLÂNÂ YÛSUF SAKAKÎ (OU SHAKAKÎ)

Traduit du russe et annoté par Th. Zarcone

Ce texte du célèbre orientaliste N. Pantusov a été publié en 1907 à Saint-Pétersbourg (« Mazar' Mevlana Jusupa Sekaki (ili Shekaki) », Otdel'nyi ottisk' iz' Zapisok' Vostochnago Otdelenija Imperatorskago Russkago Arkheologicheskago Obshchestva, tom' *XVII, pp. 1-6). Or, dans les années 90, deux auteurs uygurs ont publiés des études sur l'histoire et l'état actuel de ce mausolée qui enrichissent les observations et les analyses que N. Pantusov a rassemblées un siècle auparavant : Ilyas Tâhiri « Khotuqai Maziri vä Yüsüp Säkkaki »(Yûsuf Sakkakî et le Mausolée de Khotuqai),* Shinjang Täzkirisi, *Ürümchi, 30, 1995, pp. 75-77 ; Ghoja Äkhmät Yunus, « Chaghatay dävridiki mäshhur uyghur alimi Yüsüp Säkkaki vä Khonikhay Maziri » (Yûsuf Sakkakî, célèbre savant alim de l'époque chagatay et le Mausolée Khonikhay), dans Ghoja Äkhmät Yunus,* Gülshän vadidiki izlar, *Ürümchi, Shinjang Khälq Näshriyati, 1993, pp. 135-140. J'ai intégré, sous la forme de notes, les renseignements apportés par ces auteurs uygurs et placé, à la fin du texte de Pantusov, une annexe qui résume les informations fournies par ceux-ci sur l'histoire du mausolée au cours des décennies qui ont suivi la période abordée par Pantusov. J'ai également rédigé quelques notes explicatives du texte de N. Pantusov (mes notes sont précédées de la mention* **NDT** *en grasse)*

Th. Z.

Le mausolée de Mavlânâ Yusûf se trouve en un lieu élevé de la partie occidentale de la profonde gorge de Khonokha entre les rivières Khonokha, à l'Est, et Budet, au Sud-ouest[1]. Les rives de ces deux rivières sont couvertes

---

[1] La rivière Budet se jette dans la rivière Khonokha qui traverse Sibinskiy Turgen'-Sumun' (tretiy sumun') avant d'aller se jeter dans le Aryk' [Canal] Chapchalskiy lorsqu'elle possède assez d'eau, sinon elle se perd dans les champs.

NDT. Le mausolée de Mavlânâ Yusûf Sakakî est mentionné sous le nom de « Khanakhai Tehen Bura » dans une carte de la région de Guldja publiée par Eugène Schuyler à la fin du XIXe siècle (*Turkistan. Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Kuldja*, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington, London, 1876). Son emplacement est également précisé sous le nom de « Qoniqaymazar », à moins de cinq km de la frontière avec l'URSS (aujourd'hui au Kazakhstan) dans la carte du district autonome Shibo de Qapchal publiée dans un atlas

c. VI (1330) İstanbul, s. 2190-2194.

اولميه‌جق صورتده وقوعنه قناعت ايدلمك وچفتچينك بيهوده يره دائمی ايچون چاليشديغنى ، اوكا اسير بولونديغنى قبول ايتمك لازمدر . فائض خفيف ، آغير اولسون ، غير مطرد اولونجه ، استحصالاتك فيض طبيعيسى ، محصولاته بغير حق تملك ايتمك ايستين فائضجيلر طرفندن محو ايديلير ؛ استحصال ملى يواش يواش سقوطه سوروكلنير . فائضجيلكك نتيجه‌سى هركون بر استحصاله‌يى اولديرمك ، يوق ايتمكدر .

فائضجيلكك بو خراب آور نتيجه‌سى: زراعك جهالتى ، مملكت نقد سياسه‌سنك حالى ، عسكريت وشباب مدركلك عطالتى ولاقيدیسى ايله متناسب اولور . اعتبار زراعيه ملى بر سياست كيرمكه باشلايجيه قدر ، بو سقوط محقق دوام ايدر .

م . زهدى

تورك ادبياتى تاريخى

دوقوزنجى وَ اوننجى عصرلرده‌كى

چغتاى شاعرلرى

١

« نوائى » دره اول

باشى كچن صابيده

مير سعيد : بر تويوغنده [١] « كيرمن اولسه‌م ترتم‌نك باشى‌غه : كشته برشوخ ايردى دييوب يازه‌سز » دييه‌ن وَخلق آراسنده « كابلى » لقبيله معروف

[١] عجملرك رباعيسنه بدل توركلك برنوع وزن مليسيدركه اكثريا اوچ و يا درت مصراعنك قافيه‌سنده جناس تام بولونور . [ولدچلبى ، محاكمة اللغتين ترجمه‌سى] . « فاعلاتن فاعلاتن فاعلن » وزنيله يازيلان تويوغلرك قافيه‌سنده جناس تام بولونماسى شرط ايسه‌ده مشهور قاضى برهان الدينك بعض تويوغلرنده جناس بولونمامقده‌در . چغتاى شاعرلرينك كثرتله قوللاندقلرى بو شكل نظمى غرب توركلرينك شعراسى نه‌دنسه اهمال ايتمشلردر . چغتايجه تويوغلرك همان هپسنده جناس موجوددر . بو شكل نظم توركجه‌يه مخصوص

اولان بو شاعر سلطان ابوسعيدك دوچار غدرى اولارق سرخسده شهيد ايديلمش وَ اورايه دفن اولونمشدر .

محمد على [غريبى] : اصل اسمى محمد على ، مخلصى غريبى‌در . « نوائى » كنديسنه قرابتى اولديغنى سويليور . مير سعيد كابلى ايله غايت دوست اولان بو « خوش محاوره وَ خوش خلق وَخوش طبع » ذات يالكز ادبياتده دكل صنايع نفيسه‌نك ديكر اقسامندده حائز رسوخ ايدى : او آرالق ماوراء النهرده بويوك ترقياته مظهر اولان موسيقى‌نك نظريات و عملياتنه واقف بولونيور ، مختلف سازلرى كمال مهارتله چاليور ، وَ بوتون بونلردن باشقا كوزه‌ل يازى يازييوردى . غريبى بو اوصافندن دولايى سلطان حسينك نزدنده بويوك بر قيمت واعتبارى حائزدى . « نوائى » بوتون عائله‌سى افرادينك سلطان صاحبقران دركاهنده قديم قول وَ موروث بنده اولدقلرى حالده ، مزاياى شخصيه‌سندن دولايى غريبى‌نك هركسدن چوق نائل التفات اولديغنى ذكر ايدر . « سلطان صاحبقران خدمتندن غربت اختيار ايدوب سمرقندده قالديغى اثناده نائل شهادت » اولان بو بدبخت شاعرك فارسى وَتوركى ايكى مطلعنى مجالس النفائسدن آلدق . قبرى معلوم دكلدر .

درد حالمدين اكر غافل اكر آكاه ايساڭ
هيچ غم يوق كرمنكاسين دلبر ودلخواه ايساڭ

❁

چشم بيمارتو هردم ناتوانم ميكند
لعل جانبخش تو جانا قصد جانم ميكند

مير حسين اردشير : نوائى‌نك ده‌رين بر حرمت و محبتله بحث ايتديكى بو ذات حياتك كرم وسرديني كورمش ، كنجلكنده بوتون لذائذ و حظوظاتى

اولقله برابر مثلا « وار صاغى » كبى ملى بر شكل عد اولوناماز ؛ چونكه عروض وزنيله‌در . « كيب » عثمانلى تاريخ ادبياتى حقنده‌كى اثر معروفنده « تويوغ » ى اون بر عصالى ملى بر طرز نظم عد ايتمكله چوق ياكيليور . سليمان افندى چغتاى لغتنده بونى پك دوغرو تعريف ايدييور: « بحر رمل ايله مسدس مقصور وزننده انشا اولونان برنوع اشعاردر ؛ برلفظ ايله ايكى اوچ معنايه دلالت ايده‌ر » . واميه‌رى تويوغى « وزن ، قافيه » دييه پك ياكلش كوسته‌رييور .

c. VI 1330, İstanbul, s. 2226-2230.

تورك ادبياتى تاريخى

دوقوزنجى وَ اوننجى عصرلرده‌كى

چغتاى شاعرلرى

١

« نوائى » دن اول

باشى كچن صايىده

مولانا سكاكى: چغتاى شاعرلرينك الك اسكى وَالك معروفلرندن برى اولان « سكاكى » حقنده‌كى معلوماتمز محدود وبعض نقاطدن متضـاددر . اولا اونك زمانى حقنده قطعى بر مطالعه درميان ايده‌مه‌يز : سليمان افندى چغتاى لغتنده اونى « چغتاى خان » لك نديمى اولمق اوزره كوسته‌رييوركه بو اعتبار ايله يدنجى عصر هجرى آدملرندن اولمسى ايجـاب ايده‌ر [١] . حالبوكه بونى مؤيد هيچ بر وثيقه‌يه تصـادف ايده‌مدك . « نوائى » محاكمة‌اللغتين‌ده اونى « هلاكو خان وَتيمور كوركان زمانلرندن بدأ ايله شاهرخك اواخرسلطنته قدر يتيشن» شاعرلر صيراسنده ذكر ايديور . حالبوكه « مجالس النفائس» ده اونك حقنده ويرديكى معلومات داها مبهمدر ؛ مجالسده‌كى شخصيتلر سلطان حسينك زمان ولادتندن اعتباراً يتيشن آدملر اولديغى جهتله « سكاكى » نك‌ده اونلردن اولمسى ايجاب ايده‌ر . «مجالس» ده اوكا تخصيص ايديلن سطرلرى توضيح مسئله ايچون عيناً نقل ايديورز : « مولانا سكاكى ، ماوراءالنهردندر . سمرقند اهلى اكا چوق معتقد و بغايت تعريفن ايده‌رلر . اما فقير سمرقنده واردیغمده معرفلردن هر نجه تفحص ايله‌دم كه آنك نتايج طبعندن بر شى آكلايم ، تعريف ايتدكلرى قدرشى ظاهر اولمادى . غيريلرك سوزلرى بو ايدى‌كه مولانانك جملهٔ شعرلرى سرقه اولنوب كندو اسمنه ايله‌مش . اول محلده بو نوع رابطه‌سز مكايده‌لر بعضاً وقوعبولور . بعضيسى بومطلعى تعريف ايله‌دى :

[١] چغتاى لغتى : سليمان افندى ، صحيفه ١٤١ . چغتاى‌خانك وفاتى ٦٣٨ده دره

نى‌ناز بونى شيوه‌درو اى‌جادوكوزلوك شوخ وشنك
كبك درى طاووسده يوق البته بو رفتار وبنك

قبرى دخى اول‌طرفده‌در.» مجالسدن نقل ايديلن بوسطرلر، كوروليوركه اپى‌مبهمدر. اوندن«سكاكى»نك يالكز سمرقنده معروف اولديغى آكلاشيليور. حالبوكه ينه «نوائى» برتوركجه ديواننك مقدمه‌سنده اونك بوتون توركستانده‌كى اشتهارينى وَ ديوانلك الدن اله كزديكنى شـو سطرلرله ايضـاح ايتمكده‌در : « .... وَ اويغور عبارتى‌نينك فصحاسـيدين وَ تورك الفاظى‌نينك بلغاسـيدين مولانا سكاكى وَ مولانا لطفى رحمهم‌الله كيم‌هر برى‌نينك شيرين ابياتى اشتهارى توركستانده بى‌غايت وَبرى‌نينك لطيف غزلياتى انتشـارى عراق و خراسانده بى نهايت‌دور . هم ديوانلرى موجود بولغاى . [١] » خلاصـه كوروليوركه « نوائى» نك بوخصوصـده‌كى معلوماتى قطعى وَ واضح دكلدر ؛ فقط بوتون بو دلائلدن « سكاكى» نك الك اسكى چغتاى شاعرلرندن اولديغى وَ « لطفى » يه بيله زمان اعتبـاريله تقدم ايتديكى آكلاشـيليور . ماوراءالنهرده بويوك بر شهرت قازانان بو شاعرى « نوائى » لطفى درجه‌سنده صنعتكار عد ايتمه‌مكده‌در [٢] . فى‌الحقيقه چغتـاى ادبياتنك سير عموميسى اوزرنده « لطفى » نك تأثيراتى « سكاكى» يه چوق فائقدر .

« سكاكى » ديوانك بر نسخه‌سى « بريتيش موزه‌ئوم » لك توركجه اثرلرى آره‌سنده موجود ايسه‌ده طبيعى تدقيق ايده‌مديكمز جهتله بو خصوصده قطعى برمطالعه درميان ايتميه‌جكز . روس مستشرقلرينك چغتاى ادبيـاتى حقنده‌كى تدقيقلرينه مع‌التأسف واقف اولمـاديغمز ايچون اونلرك «سـكاكى» حقنده‌كى مطالعه‌لرينى بيلميورز . يالكز «وامبه‌رى» «چغتاى لسـان وادبياتى حقنده‌كى مشهور اثرنده « سكاكى» نك هيچ بر اثرينى ذكر ايتمه‌ديكى كبى حتى اسمنى بيله‌موضوع بحث ايتميور . آنجاق، على‌العموم مستشرقلرك آثارنده متنلر حقنده تدقيقـات ادبيه اجرا ايدلمديكنى كورديكمز ايچون ، « سكاكى» حقنـده بويله برتدقيق اجرا ايدلديكنه‌ده احتمال ويرمه‌مكده‌يز .

[١] نورعثمانيه كتبخانه‌سى : ديوان امير كبير على شيرنوائى [نومرو : ٣٨٨٠]
[٢] محاكمة‌اللغتين . صحيفه ٦٤ [استانبول طبعى] .

c. VI, 1330, İstanbul, s. 2245-2251

بش سنه خدمتدن صوكره ، كلدم ، كويه قاووشدم .
بردها چيقمادم آرتق . تارلا طاقيم ايدينديم ؛
اللى سنه شو طوپراغله كولش ايتدم ؛ ديدينديم .
چوجوقلر عسكره كيتدى ؛ برى كرى كلمدى ؛
هيچ برينك بوكونه‌دك برخبرى كلمدى .
صوكره قادين اولدى . چوقدن كيمسه‌سزم ، يوقسولم .

اختيارلق پنجه‌سنده زابون [۱] قالمش بر قولم ...»
بوسوزلرى اوسويلركن ، بن دقتله ديكله‌دم ؛
جان أومده آجى طويدم ، ايچين ايچين ايكله‌دم .
بوآدمك سركذشتى بكا خيلى طوقوندى ،
دردلى كوكلمده (ماضى) نك اذانلرى اوقوندى .
ساكن ساكن آغلامشم ؛ باقدم كوزم ياشارمش !
زواللى ! كيمسه‌سى يوقمش ؛ بابه يالكز ياشارمش ؛
بن‌ده مراق ايدوب صوردم : حياتى ، ياشنى ؟
برآز دها قورجالادم جانلى مزارطشنى .

•

« بوكويده طوغمشم ! » ديدى ؛ « چوجوق ، چولوق قالمادى .
سكسان بشلك وارم بلكه !... باق بوياشده اوكسوزم!
كوزده نر يوق ؛ ديزده درمان ، جانده صولوق قالمادى .
بايقوش كبى شو قوغوقده كچر كيجه‌م ، كوندوزم .
بن‌ده حالجه كون كوردم ؛ صورمه اينجه‌دن اينجه !
بكا قوجه حسن ديرلر . حسن دايى ده‌نجه ،
يدى كويدن قارى قيزان ، هپ طانيرلر ، بيليرلر ؛
بنى كورمك ايچون ، حارمان وقتى بعضى كليرلر .»
ديدم : « بابا !.. استانبوله دونه‌جكم ؟ سن‌ده كل !
اولاد كبى خوش طوتارم ؛ مسافر اول بنده ، كل !
بزده سكا جانله باشله خدمت ايدوب باقارلر ؛
مازين تازه سود بولورلر ، قيشين آتش ياقارلر ؛
ديكله‌نيرسك برآز بلكه ...» اختيارك يوزينه

[۱] (زبون)

آتش باصدى ؛ برقيويلجيم دوشدى صولغون كوزينه ؛
ديدى : « اوغلوم .. بودنياده آرتق نه‌در اومودم ؟
الله سندن خوشنود اولسون ! بن كويمدن خوشنودم !
كوكلم ، كوزم بو يرلرده نه‌شنلكلر كورمشدر !..
هپسى يالان .. كلدى كچدى .. فانى دنيا بر دوشدر !
كلن كيتدى ؛ قونان كوچدى ؛ كروان كچدى ؛ بن قالدم .
يالكزلقدن ديلسز اولدم ؛ ايصسزلقدن بوكالدم .
شيمدنصوكره نرده اولسه‌م ، نم ايچون مزاردر !
نرده اولوم پنجه‌سندن قورتوله‌جق بر واردر ؟
باق بن آرتق بر صارارمش ، بر قورومش ياپراغم .
روزكار بنى صاووروسه بوراسيدر طوپراغم .
بورده راحت اولمك ايچون ، اوللره آغلادم ؛
نيجه جاندن آيرى دوشدم قارا يازمه باغلادم .
آرسلان كبى اوچ اوغلومى قربان ايتدم اوغرنده ؛
چيفتى صاتدم ؛ أوى ، بارقى ويران ايتدم اوغرنده .
آلتمش سنه اولدى بلكه بن بوكويدن چيقمادم ؛
اورمانندن ، دره‌سندن ، قوشلرندن بيقمادم .
اوغول ! آرزوم بودر نم : بورده اولمك ايسترم!
ياد ايللرده‌نيلرم ؟ ...
٤ ايلول ، ۱۳۲۱

رضا توفيق

دوقوزنجى و اوننجى عصرلرده‌كى

چغتاى شاعرلرى

۱

« نوائى » دن اول

- باشى كچن صايده -

مولانا لطفى : دوقوزنجى عصرده يتيشن چغتاى شاعرلرى آراسنده مولانا لطفى هر اعتبار ايله ممتازدر ؛ « نوائى» « محاكمة‌اللغتين » نده ، اثرلرى

Türk Yurdu, cilt: VI (1330) İstanbul, s: 2128-2135.

Köprülüzade Mehmed Fuad.

تورك ادبياتى تاريخى

دوقوزنجى واوننجى عصرلرده‌كى

030221 ÇAĞATAY EDEBİYATI

04 KASIM 1993

چغتاى شاعرلرى

MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN

مدخل

بويوك تورك شاعرى «على شيرنوائى» «محاكمة اللغتين» نامنده‌كى مهم اثرنده عرب پادشاهلرينك زمان حكومتنده عرب ادبياتنك، «صارت» حكمدارلرينك دور استقلالنده عجم ادبياتنك ترقى ايتديكنى سويله‌دكدن صوكرا دير كه: «تورك خانلرى دخى مقام امارته كچدكده هلاكو خان وَ تيمور كوركان زمانندن بدأ ايله فرزند خلفى شاهرخ سلطانك زمانى آخرينه قدر تورك لساننده شاعرلر ظهوره كلدى وَ امراى تركدنده خوش طبع ولسانلر وجود بولدى. سكاكى، حيدر خوارزمى، اتائى، مقيمى، يقينى، اميرى، كدائى كى...» بو مطالعه چوق شايان دقت اولمغله برابر حقايق تاريخيه‌يه اپى مخالف وَ برچوق نقاط نظردن محتاج تنقيددر. هجرتك سكزنجى عصرى ابتداسندن برى فاصله‌سز وَ فيضلى برحياته مالك اولان عثمانلى ادبياتى نظر اعتباره آلماسه‌ق بيله تيمور زماندن اول وجوده كلمش برطاقم چغتايجه اثرلرك موجوديتنى اونوتماق ايجاب ايدر. مع مافيه چغتاى ادبياتنك اك پارلاق زمانى، يكى فرنكجه تعبيريله «آلتون دورى»، دوقوزنجى وَ اوننجى عصرلره تصادف ايدركه «نوائى» بو اعتبار ايله مطالعه‌سنده حقليدر. بيرانس قيلريله كشيش داغى مسيره‌لرنده احمد پاشانك پر رنك وخيال غزللرى اوقونوركن، هرات باغچه‌لرنده سمرقند سرايلرنده‌ده «نوائى»نك شعرلرى ترنم اولونيوردى...

چغتاى ادبياتى «نوائى» دن اول اولدقجه اوزون برماضى‌يه، آز چوق ايشله‌نيلمش برلسانه، وَ نسبتاً شايان دقت اثرلره مالكدى: «احمد يسوى» نك، «سليمان باقرغانى» نك متصوفانه شعرلرى يالكز شرق توركارى اوزرنده

دكل آناطوليده‌كى غرب توركارى اوزرنده‌ده پك مهم تأثيرات اجرا ايتمشدى[١] صوكرا، «تذكرة الاوليا»، «معراجنامه» كبى اويغور يازيسيله يازلمش اولان اسكى نسخه‌لريده چغتاى ادبياتنك محصولات قديمه‌سى ميانده تعداد ايده‌بيليرز. چونكه «قوتادغو بيليك» ى وجوده كتيرەن اسكى اويغور لهجه‌سى، عربى وَ فارسى ايله چوق قاريشارق اصليت بارزه‌سنى غائب ايتدكدن صوكرا «چغتاى خان» لك زمان حكومتندن اعتباراً چغتايجه نامنى آلمشدى. مع مافيه اويغور يازيسى اوزون مدت موجوديتنى محافظه وَ حتى عرب حرفلرينك دخولندن صوكرا بيله اونلرله رقابت ايتديكى جهتله، مثلا «احمد يسوى» دن مؤخر وَ لسان اعتباريله اصليتدن تماميله محروم برطاقم اثرلر بيله اويغور يازيسيله يازيلدى وصرف بوندن دولايى بعضيلرى طرفندن اويغور ادبياتى محصولاتندن عد ايدلمك ايسته‌نيلدى. حالبوكه، يالكز حرفلرك تخالف اشكالندن عبارت برفرقدن بوكبى نتيجه‌لر استحصالنك نه‌قدر معناسز اولديغى بديهيدر.

چغتاى ادبياتنك دوقوزنجى وَ اوننجى عصرلر ظرفنده‌كى انكشاف مسعوديتى، «نوائى» نك پك دوغرو اوله‌رق سويلديكى وجهله تيمور سلطنتنده آرامق ايجاب ايدر. اى‌دن اى‌يه سنى المذهب براسلام حكمدارى اولمقله برابر جنكيز توره‌سنه فرط رعايتندن دولايى بعض علما طرفندن تكفير ايديلان [٢] «توزوكات» صاحبى، مليتپرور واحتشام وآلايشه روحاً مجلوب ايدى: «خراسان معدنلرينك جواهرى وَ بدخشانك لعل كرانبهاسى وَ هندستان متاعى وَ هرمز وقطيف اينجوسى وَ عنبر سارا وَمشك خطا وَ انواع سيم وطلا حضور تيموره تقديم وَ كيجه كوندوز خزينه‌سنه تسليم اولونوردى. بوندن ماعدا سمرقندده مجدداً باغچه‌لر و باغلر انشا وسراى و متعدد كوشكلر و بجه قصرلر بنا ايدوب هربرين غريب و عجيب طرز ايله استوار ايتدكدن صوكرا انواع اشجار واصناف ازهار ايله مزين ايدوب برين «باغ ارم» وَبرين «زينت دنيا» وَبرين

[١] بومسئله حقنده‌كى تدقيقاتمك خلاصه‌سنى «اقدام» ده نشر ايتدم. فقط «احمد يسوى»نك چغتاى وعثمانلى ادبياتلرى اوزرنده‌كى تأثيراتى حقنده حاضرلاديغم اوزون برتدقيق ياقينده انظار تنقيده عرض ايده‌جكم.

[٢] ابن عربشاهدن نقلاً نظمى زاده. صحائف الاخبار ترجمه‌سى [اوچنجى جلد]

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI : 720

MEVLÂNA SEKKÂKÎ DİVANI

Hazırlayan
Kemal ERASLAN

Türkiye Diyanet Vakfı
İslâm Araştırmaları Merkezi
Kütüphanesi
Yavuz ARGIT Bölümü

Dem.No.	117933
Tas.No.	T 611. 234 MEV.M

ANKARA, 1999

Haz: Aysu Ata, Mehmet Ölmez, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003: Mustafa Canpolat Armağanı, Ankara 2003, s. 57-64.
DN. 97976

MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN
TEMMUZ 2004

Mustafa Canpolat Armağanı
A. Ata, M. Ölmez, Ankara 2003: 57-64

Azerbaycan Sahasında Yazılmış Olan Çağatay Türkçesi Sözlükleri

Jale Demirci
(Ankara)

Çağatay Türkçesi, Timurlular devrinde İslâm medeniyetinin etkisi altında gelişen Orta-Asya Türk yazı dilinin üçüncü safhasını oluşturmaktadır. Türk dilinin bu dönemi adını Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'dan almıştır. Dönemleri hakkında farklı görüşler ileri sürülen Çağatay Türkçesi, XV.-XVI. yüzyıllarda Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî önderliğinde en parlak dönemine ulaşmıştır. Herat'ın hem siyasi merkez hem de sanat ve kültür merkezi olduğu bu dönemde Çağatay Türkçesi bir yandan Türkistan, Harezm, Altınordu ve Hindistan'da gelişmesini sürdürürken, diğer taraftan Türkmenistan, Azerbaycan, Anadolu ve İran sahalarında beğenilmiş, okunmuş ve özellikle de, Oğuz lehçesinin Azerbaycan kolunun şekillenmesi ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Türk dilinin gelişme süreci içerisinde Çağatay Türkçesinin Oğuz Türkçesini etkilemesi yanında Oğuz Türkçesi de Çağatay Türkçesini etkilemiştir. Ahmet Caferoğlu bu durumu kültür merkezleri arasındaki temaslara bağlamaktadır.[1] F. Sema Barutcu Özönder, Timürlü devletinin hâkimiyet ve nüfuz sahası olması itibariyle siyasî nüfuza uygun olarak Doğu Türk edebî dilinin Azerbaycan ve Anadolu'ya uzandığını belirtmektedir.[2]

Çağatay ve Oğuz Türkçeleri arasındaki karşılıklı etkileşim farklı konularda karşımıza çıkmaktadır ve bunun bir yansıması da sözlüklerde görülmektedir. Bu çalışmada, Oğuz ve Çağatay Türkçeleri arasındaki etkileşim, sözlüklerin yazıldıkları alanlar açısından ele alınacaktır. Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan sözlükler hakkında kısa tanıtıcı bilgiler verildikten sonra bu sözlükler üzerinde

---

1 A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1984 (3. Baskı), s.210.
2 F. S. Barutcu Özönder, "Doğu Türk Yazı Dili Çevresi ve Timür", *TUBA* 24/III, s.294.

Dergi / Kitap
Kütüphanede Mevcuttur
15 MAYIS 1993

Cilt: II 31. Mayıs 1948 Sayı: 3-4

5.141-154

Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı
Dergisi

Türk ve Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Ansiklopedisi

A. Caferoğlu

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ve NEVAÎ

Türk dilinin tarihî akışında, en çok gelişme devresi geçirmiş bulunan edebî Çağatay Türkçesi, terminoloji bakımından, Türk dili ve edebiyatı sahasında, âdeta içinden çıkılmaz bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Tâbir, bu sahada çalışanlarca, gelişi güzel bir çok manalarda kullanılmıştır. Kimine göre Çağatayca, XV-XVI. asırlarda Orta-Asya'da gelişme bulmuş yeni ve müstakil bir edebî Türk dili olmuştur, kimine göre, ya kadim Uygurcanın bir devamı, ya da gayri muayyen bir Orta-Asya Türk şivesini temsil etmiştir; bâzılarına göre ise, sâdece bugünkü edebî Özbekçenin ilk örneğinden başka bir şey olmamıştır. İki birbirinden ayrı ve hattâ zıd Türk şiveleri arasında, köprü vazifesi gören bir şive mahiyetinde olduğunu ileri sürenler de bulunmuştur. Fakat bütün bu iddialar ve fikirler, Çağataycanın hakikî manasını meydana koyacağına, bilâkis bu edebî Türk şivesini içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Halbuki, Türkoloji araştırmalarında önemli bir geleneğe malik ve hattâ bir aralık, uzak ve yakın diğer edebî Türkçe şubeleri üzerinde de, geniş tesiri bulunan bu sahayı, hiç olmazsa ana hatlarile, şimdiye kadar, tesbit etmek gerekirdi. Bu yapılamamış. Bundan cesaret alarak, herhangi bir iddaada bulunmamak ve bol keseden bir harika vadetmemek şartile, mukayeseli edebî Türkçe üzerindeki çalış-

آصمه ، صالقيمه آز دها ياڭلاشير ؛
زرانه ، خرمايى بولور ، باغداشير ؛
آهولر ، طاووسلر چفت چفت اويناشير ؛
قايناغك باشنده روحلر قايناشير !

سوكلونه ياقيشماز دوغروسى او ناز ؛
مروه‌رلر ، ال آچوب ايدرلر نياز !
چاغليان ، جوشه‌رق چالار ايجه ساز ؛
سوكوتلر ، داريلير ، آره ويرسه آز !

قارانفيل ، نه دلسه عنبره طارغين ؟
بلبللر ، كللرله ويريرلر باصقين ؟
ايچ چكن روزكارك عشقى پك طاشقين !
نه درد در بو سودا ، نه قدر صالغين !

هر زمان غسل ايدر چاپقين نيلوفر !
قوربغه ، كيزليجه هپ اونى كوزلر !
ياصولر ، آه نه‌لر سويله‌مز نه‌لر !
قالقينير قاميشلر ، ميزراقلى عسكر !

قيرلانغيچ سوروسى ، بر اوزون قطار ؛
كلبك نامه‌لر طاشيان تاتار !
مانوليا ، مينه‌يه چالميلر صاتار !
آريلر نيچه بر اوزومدن طاتار !

زانباغك آچيلير ، كيجه يورغانى ،
زقومك باشنه طوپلانير قانى !
سرايك نوبتجى ياووز آرسلانى ،
ديولره طار ايدر كنيش ميدانى !

بللور كوشك ، أى يوطبى سويله نه اولدى ؟
بر جنت ، ناصيل بر ويرانه اولدى ؟
ديدك ياندى عنقا ، پروانه اولدى ؛
بريچك دستانى افسانه اولدى !

c-VI, 1330, İstanbul, s. 2313-2319

نره‌ده او بهار ، نره‌يه سوركون ؟
قوشلر ، جان چكيشير ؛ چيچكلر ، اولكون ؛
ييلديزلر كيتدكجه صوله‌ده هركون ؛
بوكونش ، صانيرم ، سورييور دوزكون !

اسحقلر ، كچمشه چكرلر صله ؛
المايى ، خفقان بوغارسه نوله !
باش ووروسون هر طاشه ، هرچيقماز يوله ؛
مرائى روزكاره يازيقلر اوله !
قهرندن چيلديرير ، كوللر آيوالر !
كوكسنى ييرته‌رق ، نارلر قان آغلار !
سوسنلر ، آلتنه مور ، چاتقى باغلار !
لاله‌نك يوره‌كن آتشلر داغلار !

كللرك قلبنه ديكنلر باتار ؛
سوكوتلر ، او يشيل قاشلرين چاتار ؛
ياپراقلر ، كنديني يرلره آتار ؛
ليلاقلر ، صارارير ؛ دوشه‌نير ، ياتار !

ادريس صبيح

01 KASIM 1993
030721 ÇAĞATAY EDEBİYATI
020050 BABÜR

تورك ادبياتى تاريخى

دوقوزنجى و اوننجى عصرلرده‌كى

چغتاى شاعرلرى

۱

« نوائى » دن اول

- باشى كچن صاييده -

ميرزا ابوالقاسم بابر : تيمور اولاد واحفادينك نهايتسز وراثت غاوغالرى آراسنده چالقانان دوقوزنجى عصر اثناسنده ، نسبتاً الڭ قوى ودوامنى بر

Ehret, Chr., The Origin of the Third Consonants in Semitic Roots. An Internal Reconstruction Applied to Arabic. *Journal of Afroasiatic Languages* 2:2 (1989) 107–202.
Erman, A.–Grapow, H., *Wörterbuch der ägyptischen Sprache.* I–V.[2] Akademie-Verlag, Berlin 1957–1971.
Faulkner, R. O., *The Ancient Egyptian Pyramid Texts.* I–II. Clarendon Press, Oxford 1969.
—— *A Concise Dictionary of Middle Egyptian.* Clarendon Press, Oxford 1962.
Fronzaroli, P., Studi sul Lessico Comune Semitico. VI. La Natura Domastica. *Rendiconti delle Sedute dell' Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche.* Serie VIII, vol. XXIV, fasc. 7–12 (1969) 285–307.
Gardiner, A. H., *Egyptian Grammar.* Clarendon Press, Oxford [1]1927.
—— *Egyptian Grammar.* Oxford University Press, London [3]1957.
Hodge, C. T., Hausa-Egyptian Establishment. *Anthropological Linguistics* 8:1 (1966) 40–57.
—— Afroasiatic S- Causative. *Language Sciences* 15 (1971) 41–43.
Illič-Svityč V. M., *Opyt sravnenija nostratičeskih jazykov (semitohamitskij, kartvel'skij, indoevropejskij, ural'skij, dravidijskij, altajskij). Vvedenie. Sravnitel'nyj slovar' (b-Ḳ).* Nauka, Moskva 1971.
Kaye, A. S.–Daniels, P. T., Comparative Afroasiatic and General Genetic Linguistics. *Word* 43:3 (1992) 429–458.
Majzel', S. S. (with additions by Militarëv, A. Ju.), *Puti razvitija kornevogo fonda semitskih jazykov.* Nauka, Moskva 1983.
Petráček, K., *Altägyptsch, Hamitosemitisch und ihre Beziehungen zu einigen Sprachfamilien in Afrika und Asien. Vergleichende Studien.* Univerzita Karlova, Praha 1988.
Skinner, N., North Bauchi Languages. Common Roots. *Afroasiatic Linguistics* 4:1 (1977) 1–49.
Thausing, G., Aegyptische Confixe und die ägyptische Verbalkonstruktion. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 68 (1941) 5–34.
Watson, P. J., The Interchange of 3 with n in Egyptian. *Göttinger Miszellen* 37 (1980) 41–57.
Westendorf, W., *Koptisches Handwörterbuch.* Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1977.
Wölfel, D. J., Eurafrikanische Wortschichten als Kulturschichten. *Acta Salamanticensia. Filosofía y Letras* 9:1 (1955) 7–189.
Zaborski, A., Biconsonantal Verbal Roots in Semitic. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze* 35(1971) 51–98.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi
MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN
11 TEMMUZ 1996

Çağatay Edebiyatı

Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Tomus XLVII (3), 441–444 (1994)

'ALIŠER NAVĀ'Ī AND THE ČAĠATAY ALPHABET

ERGASH A. UMAROV
(Tashkent)

'Alisher Navā'ī's *Muḥākamat al-luġatain* and *Majālis an-nafā'is* contain valuable and unique information concerning vowel and consonant phonemes in Čaġatay. Navā'i states about the vowel *a:* "There is, for example, a relationship and reciprocity between *alif* (ا) and *hā* (ه), so that a word ending in *alif* rhymes with a word having a final *hā*. Thus, the word ارا (*ara* 'space, interval') rhymes with سرا (*sara* 'palace, mansion') and درا (*dara* 'bell, pendent'), and also with سره (*sara* 'currency, coinage') and دره (*dara* 'valley, gully')".[1] Thus, it is apparent that in Čaġatay there were two *a* vowels: *a* normal length vowel represented as alif (ا), and a second, a short *a* indicated by a *hā'-i hawwaz* (ه). However, there is yet another long *ā* vowel in the manuscripts which is represented as *alif-i mamdūda*. That is, Čaġatay contained three *a* vowels. Of these three *a*'s as represented by *alif*, one is of phonemic importance, and the remaining two are considered its variants. These examples illustrate that the vowel *a* in Čaġatay was differentiated by length or shortness.

As for the round vowel *o*, the poet classifies them as long and short, e.g. تور (*tor* with normal *o*: 'snare, trap'), تور (*tor* with short *o*: 'a stand upon which birds roost'), تور (*tor* with even shorter *o*: 'the place of honor in the house'), تور (*tor* with the shortest *o* as imperative of *tormak*: 'to roll up the curtain or cloth of a tent entrance').[2] These data provide evidence of four kinds of Čaġatay *o*'s distinguished by length.

The examples also show the existence of four *o* vowels in Čaġatay which are classified by width and narrowness. The first *o* is of normal length, and the remaining three become progressively shorter. As a result of classification by width and narrowness, the length or shortness of a vowel becomes apparent.[3]

Furthermore, *Muḥākamat al-luġatain* contains useful data on the vowel *i*. Much like *o*, the poet classifies the types of *i* according to their length. "However, even for the *yā*, there are no more than three types of vocalic readings: بیر

[1] Ališer Navā'ī, *Sočinenija v desjati tomah.* Tashkent 1970, vol. 10, 118. Translations based on manuscript of *Muḥākamat al-luġatain.* See M. Quatremere, *Chrestomathie en turc oriental.* Paris 1841, 13.
[2] *Ibid.*, 117.
[3] *Ibid.*

0001-6446/94/ $ 4.00 © 1994 Akadémiai Kiadó, Budapest

S.A.M. Adshead

Central Asia in World History

Hampshire - 1993.

Boğaziçi Üniv. Ktp. 331046

Contents

PART I BEFORE THE EXPLOSION

1	World History and Central Asia – Time, Place and People	3
2	Central Asia and Temporary World Institutions	27

PART II CENTRAL ASIA AS ACTIVE

3	The Mongolian Explosion and the Basic Information Circuit, 1200–1300	53
4	The Chaghatai Khanate and the Microbian Common Market, 1300–1370	78
5	Tamerlane and the Global Arsenal, 1370–1405	103
6	The Timurids and the Republic of Letters	127
7	Uzbeks, Zunghars and the Religious Internationals	150

PART III CENTRAL ASIA AS PASSIVE

8	The World Market and Early Modern Central Asia	177
9	The Higher Polytechnic and Modern Central Asia	202
10	The Common Consensus and Contemporary Central Asia	228

Notes 253

Bibliography 267

Index 278

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963 1964 Ankara
s 121-156
Dergi / Kitap Kütüphanede Mevcuttur

ÇAĞATAY EDEBİYATININ SON DEVRİ (1800-1920)

JÁNOS ECKMANN

Çağatay edebiyatının XV. yüzyılın başlarından XVI. yüzyılın ortalarına kadar süren klâsik devri az çok incelenmiştir. Bu devrin şairleri ve eserleri hakkında, hepsi aynı ölçüde olmamakla beraber, yine de oldukça geniş bir bilgimiz vardır. Klâsik Çağatay edebî eserlerinin, pek az istisna ile, Türkiye ve Batı Avrupa kitaplıklarında bulunması, hattâ bazan tek nüshalarının sadece bu kitaplıklardan birinde saklanmış olması, Türkiye ve Avrupa'da bulunan türkologların klâsik Çağatay edebiyatı üzerindeki çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Böylece hiç olmazsa bu devirde yaşıyan Çağatay şairlerinin kimler olduklarını ve neler yazdıklarını tesbit etmek mümkün olmuştur. Çağatay edebiyatının klâsik devirden sonraki gelişmesini incelemek istiyenler ise daha güç durumdadırlar. Çünkü bu devirde yaşıyan Çağatay şairlerinin ve eserlerinin tam listesi daha yapılmamıştır. Kaynaklarda adları geçtiği halde eserleri bilinmiyen nice yazarlar bulunduğu gibi, yazarı bilinmiyen birçok eserler de vardır. Ayrıca bu devre ait Çağatayca eserleri Sovyetler Birliği dışında elde etmek de pek güçtür. Bunun için bu devir Çağatay edebiyatının araştırılması, her şeyden önce, Özbek bilginlerine düşen bir iştir. İkinci Cihan Harbinden sonra, bu yolda Özbekistan'da yeni bir çalışmanın başladığını görüyoruz. Özbek edebiyat tarihçileri, nihayet büyük bir gayretle, şimdiye kadar meçhul kalmış birçok Çağatayca eseri meydana çıkarmağa muvaffak olmuşlardır. Çağatay edebiyatı ile ilgili problemler üzerinde de bir takım araştırmalar yazmışlar ve devrin klâsik eserlerini de yayınlamağa başlamışlardır. Ancak belli bir doktrinin etkisi altında kaldıkları için vardıkları sonuçlar her zaman gerçeğe uymamaktadır.

Orta Asya Türklerinin aşağı yukarı 250 yıl süren siyasî birliği, son Şeybanî hükümdarı Abdullah Han (1583-1598) ve oğlu Abdülmümin'in ölümü (1598) ile sona ermiş ve Şeybanîlerin hanlığı Buhara, Hive ve (XVIII. yüzyılda) Hokand hanlıkları olmak üzere üç devlete ayrılmıştır. Buhara hanlarından bazıları, özellikle Abdülaziz Han (1645-1680) ile Subhan Kulı Han (1680-1702), yerli beylerin kuvvetini kırarak Orta Asya Türklerini birleştirmeyi denemişlerse de, sürekli bir başarı

Çağatay Edebiyatı (030721) 20 Temmuz 2016

trans. by J. A. Boyle as *The History of the World-Conqueror*, 2 vols (Manchester, 1958); Kāshānī, Abū al-Qāsim ʿAbd Allāh, *Tārīkh-i Ūljāytū*, ed. Mahīn Hamblī (Tehran, 1348 Sh./1969); Kato, Kazuhide, 'Kibik wa Yasūr, Bunyād Shudan-i Khānāt-i Chaghātāy', *Justārhā-yi Zhāpunī dar qalamraw-i Īrān-shināsī*, Persian trans. Hāshim Rajab-zādah (Tehran, 1386 Sh./2007), pp. 192–220; Rashīd al-Dīn Faḍl Allāh, *Jāmiʿ al-tawārīkh*, ed. Muḥammad Rawshan and Muṣṭafā Mūsawī (Tehran, 1373 Sh./1994); de Rachewiltz, Igor, *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century, 2nd impr. with corr.* (Leiden/Boston, 2013); Saunders, J. J., *The History of the Mongol Conquests* (London, 1971); Sayfī Harawī, *Tārīkh-nāmah-yi Harāt*, ed. Muḥammad Zubayr Ṣiddīqī (Calcutta, 1362/1943); Shabānkāraʾī, Muḥammad, *Majmaʿ al-ansāb*, ed. Mīr Hāshim Muḥaddith (Tehran, 1363 Sh./1984); Waṣṣāf, ʿAbd Allāh, *Tārīkh-i Waṣṣāf* (Bombay, 1269/1853), abridged as *Taḥrīr-i tārīkh-i Waṣṣāf* by ʿAbd al-Muḥammad Āyatī (Tehran, 1346 Sh./1967).

Hashem Rajabzadeh
Tr. Farzin Negahban

Chaghatay, Language and Literature, Chaghatay is an Eastern Turkic language that served as a literary and diplomatic language for the Muslim Turks living in an area stretching from Central Asia to the Crimea and Volga region from the early 9th/15th century until the beginning of the 14th/20th century (Canpolat, 769; 'Çağatay Dili', 319). Its name derives from Chaghatāy Khān (q.v.), the second son of Chingīz Khān, who was granted Transoxiana (excluding Khʷārazm) as his apanage, and whose descendants ruled in the area after his death, founding the Chaghatāy Khanate (q.v.). The name was thereafter applied to all Central Asian Turks and the nomadic peoples that became Turkic-speaking, and to the literary language of Central Asia that emerged during the Tīmūrid era (Eraslan, 168).

'Middle Turkic', a term which is often used by Turcologists to describe the Turkic languages of the 5th–8th/11th–14th centuries, comprised two branches of written languages: West (Ḳipchak and Oghuz) and East (Khʷārazmī, used by the Golden Horde or Altın Ordu, and its close relative, Early Chaghatay). Chaghatay thus became the third Turkic literary language used by Muslims in Central Asia, after that of the Qarakhānids (written mainly in Arabic script, 4th–6th/10th–12th centuries), and that of the Khʷārazmī Turks (Eckmann, 'Das Tschaghataische', 138; Hazai, 707–708; Johanson, 85–86). However, because of the dynamic history of the Turkic-speaking peoples, and the shifting geographical centres of the various tribal groupings, it is difficult to establish with any degree of precision the dialect or dialects that formed the basis of Chaghatay (Boeschoten, 167; Caferoğlu, 780–788).

MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN

The term 'Chaghatay' was first used to refer to the language by Europeans in the 13th/19th century. Those who speak the language call it by various terms: *türk tili, türki til, türk lafẓī, türk elfāẓī, türkçe* and *türkçe til* (Canpolat, 769–770). Only ʿAlī Shīr Nawāʾī uses the expression *Chaghatay lafẓī* in his *Mīzān al-awzān* and *Muḥākamat al-lughatayn* (Eckmann, 'Das Tschaghataische', 139).

In the pre-modern period, Chaghatay developed alongside Ottoman Turkish and Ādharī (Azeri) as a distinct literary language, with an important history and a high degree of regional variation. It was used to create a rich written literature in the urban centres of the Chaghatay, Ilkhānid and Golden Horde Khanates (Köprülü, 270; Johanson, 86–87; Çakan, 146). The Hungarian scholar Eckmann has proposed a threefold division of the history of Chaghatay language and literature ('Die tschaghataische Literatur', 304 ff.; for alternative views of the development of Chaghatay, see Çakan, 147):

1. The Pre-classical period, which lasted between the second half of the 7th/13th century and the first half of the 9th/15th century: this saw the formation of a written form known as Early Chaghatay, which developed out of Khʷārazmī and Qarakhānid Turkic. Among the best-known authors to use it were Sakkākī (d. pre-853/1449), Luṭfī (d. 869/1465), ʿAṭāʾī (d. mid 9th/15th century), and Yūsuf Amīrī (fl. first half of 9th/15th century) (see Çakan, 149–151).

Encyclopaedia Islamica, vol. V, Leiden: E. J. Brill, 2015. İSAM DN. 242530

16 Temmuz 2016
MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN
Çağatay Edebiyatı (030721)

غیاث‌الدین کرت در هرات به تدریج زمینه و پایگاه قدرت یساور را از میان برداشت و از کبک، خان جغتای یاری خواست، و او شهزادگانی را با ۴۰ هزار سوار روانه داشت تا یساور را گرفتند و کشتند (سیفی، ۷۶۵-۷۶۸؛ حافظ ابرو، همان، ۱۵۸-۱۵۹؛ عبدالرزاق، ۵۱-۵۲).

یساور را می‌توان نمونه‌ای از اشراف جامعهٔ بیابانگرد دانست. کار او از آغاز تا انجام همه لشکر راندن بود و جنگ و غارت. او خود را مسلمان می‌دانست (سیفی، ۷۶۵-۷۶۸)؛ حال آنکه کبک کافر، اما پادشاهی عادل بود و داد مظلومان می‌گرفت. در شرح سیفی از او با عنوان «پادشاهزادهٔ عادل» یاد شده است (نک: کاتو، ۲۱۶-۲۱۷). مرگ یساور نشانهٔ بنیاد شدن خانات جغتای به وسیلهٔ کبک بود (همو، ۲۲۰).

پس از آمدن و رفتن کوتاه‌مدت دو واسطه، ترمه شیرین بر تخت سلطنت جغتای نشست. وی اسلام اختیار کرد و نام علاءالدین را برگزید. ایالتهای شرقی، که او به آنها بی‌توجه بود، شوریدند و او را ناقض یاسا خواندند (ح ۷۳۴ق). این قیام به رهبری بوزاوق، برادرزادهٔ خان، به فرار و مرگ ترمه شیرین انجامید. پس از آن، تا ۷۷۱ق نوادگان جغتای را امیران ترک برمی‌نشاندند و به نام آنها و به کام خود حکومت می‌کردند، تا سرانجام امیرتیمور در همین سال سلسلهٔ ایشان را ــ که دستخوش آشوب و آشفتگی شده بود ــ برانداخت. گفته‌اند که امیرتیمور گورکان از قوم جلایر، و جدّ پنجم او قراجار نویان بود و چنگیزخان هنگامی که ممالک خود را بر فرزندان قسمت کرد، او را امیرالامرای جغتای ساخت و او همچنان امیرالامرا بود، تا اینکه در ۶۴۰ ق در عهد پادشاهی قراهلاگو درگذشت (عبدالرزاق، ۱۲۰-۱۲۱؛ حافظ ابرو، *زبدة*، ۳۶/۱).

مآخذ: آیتی، عبدالمحمد، *تحریر تاریخ وصاف*، تهران، ۱۳۴۶ش؛ ابوالقاسم کاشانی، عبدالله، *تاریخ اولجایتو*، به کوشش مهین همبلی، تهران، ۱۳۴۸ش؛ برتشنایدر، امیلی و.، *ایران و ماوراءالنهر در نوشته‌های چینی و مغولی سده‌های میانه*، ترجمه و به کوشش هاشم رجب‌زاده، تهران، ۱۳۸۱ش؛ جوینی، عطاملک، *تاریخ جهانگشای*، به کوشش محمد قزوینی، لیدن، ۱۳۲۹ق/۱۹۱۱م؛ حافظ ابرو، عبدالله، *ذیل جامع التواریخ رشیدی*، به کوشش خانبابا بیانی، تهران، ۱۳۵۰ش؛ همو، *زبدة التواریخ*، به کوشش کمال حاج سیدجوادی، تهران، ۱۳۸۰ش؛ رشیدالدین فضل‌الله، *جامع التواریخ*، به کوشش محمد روشن و مصطفی موسوی، تهران، ۱۳۷۳ش؛ ساندرز، ج.ج.، *تاریخ فتوحات مغول*، ترجمهٔ ابوالقاسم حالت، تهران، ۱۳۶۳ش؛ سیفی هروی، سیف، *تاریخ‌نامهٔ هرات*، به کوشش محمد زبیر صدیقی، تهران، ۱۳۵۲ش؛ شبانکاره‌ای، محمد، *مجمع الانساب*، به کوشش هاشم محدث، تهران، ۱۳۶۳ش؛ عبدالرزاق سمرقندی، *مطلع سعدین و مجمع بحرین*، به کوشش عبدالحسین نوایی، تهران، ۱۳۵۳ش؛ کاتو، کازوهیده، «کِبک و یَسور (یساور)، بنیاد شدن خانات چغاتای»، *جستارهای ژاپنی در قلمرو ایران‌شناسی*، به کوشش و ترجمهٔ هاشم رجب‌زاده، تهران، ۱۳۸۶ش؛ وصاف، *تاریخ*، به کوشش محمدمهدی اصفهانی، تهران، ۱۳۳۸ش؛ نیز:
EI²; Hookham, H., *Tamburlaine, the Conqueror*, London, 1962.

هاشم رجب‌زاده

جَغَتایی، زَبانْ وَ اَدَبیّات، از زبانهای ترکی شرقی که در آسیای مرکزی و بخش اروپایی روسیه از آغاز سدهٔ ۹ تا اوایل سدهٔ ۱۴ق/ ۱۵-۲۰م، زبان نوشتاری، ادبی و دیپلماسی مسلمانان ترک، و میراث ادبی آن زبان بود (جانپلات، 769؛ «دائرةالمعارف ترک[1]»، XI/319). این نام برگرفته از نام جغتای، پسر دوم چنگیزخان است که بنا بر وصیت پدرش، ماوراءالنهر را ــ به جز خوارزم ــ به ارث برد و پس از او فرزندانش بر این قلمرو حکومت کردند و به خاندان جغتای مشهور شدند. سپس این نام بر همهٔ ترکها و کوچ‌نشینان ترک‌زبان شدهٔ آسیای مرکزی اطلاق گردید و سرانجام به گویش ادبی ترکی آسیای مرکزی گفته می‌شود که در زمان تیموریان شکل گرفت («دائرةالمعارف دیانت[2]»، VIII/168).

این زبان پس از ترکی قراخانیان و ترکی آلتین اردو یا خوارزمی، سومین مرحلهٔ زبان ادبی ترکی در آسیای مرکزی، پس از مسلمان شدن ترکها ست (اکمان، «جغتایی[3]»، 138). لهجهٔ پایهٔ این زبان به سبب تاریخ پیچیدهٔ پراکندگی قومی مردمان ترک‌زبان و تغییر جغرافیایی مراکز آنها معلوم نیست (بوشوتن، 167؛ جعفر اوغلو، 788-780).

اصطلاح «جغتایی» را نخستین بار اروپاییان در سدهٔ ۱۹م به کار بردند (جانپلات، 770). گویشوران این زبان از آن به نام تورک تیلی[4]، تورکی تیل، تورک لفظی، تورک الفاظی، تورکچه و تورکچه تیل[5] یاد می‌کنند (همو، 769). تنها امیرعلیشیر نوایی است که اصطلاح «چغتای لفظی[6]» را در *میزان الاوزان* و *محاکمة اللغتین* به کار برده است (نک: اکمان، همان، 139).

ادبیات جغتایی در کنار ادبیات ترکی عثمانی و ترکی آذری یکی از ۳ ادبیات معروف و پررونق ترکی از زمان استیلای مغول تا سدهٔ ۲۰م بود (IA, III/270). اکمان محقق برجستهٔ مجاری، زبان جغتایی و ادبیات آن را به ۳ دوره تقسیم می‌کند («ادبیات...[7]»، 304 ff.):

۱. دورهٔ پیش کلاسیک: از (نیمهٔ دوم سدهٔ ۷ تا نیمهٔ اول سدهٔ ۹ق/ نیمهٔ اول سدهٔ ۱۳ تا نیمهٔ اول سدهٔ ۱۵م، که در آن لهجهٔ ادبی جغتایی در حال شکل‌گیری است و زبانی است میان ترکی خوارزمی و جغتایی کلاسیک. از نمایندگان برجستهٔ این دوره می‌توان از سکاکی، لطفی، عطایی و یوسف امیری نام برد.

۲. دورهٔ کلاسیک: از نیمهٔ دوم سدهٔ ۹ تا نیمهٔ اول سدهٔ

1. *Türk ansiklopedisi.* 2. *Türkiye...* 3. «Das Tschaghataische» 4. Türk tili 5. Tükce til
6. Cağatay lafzı 7. «Die Tschaghataische Literatur»

دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۸، تهران، ۱۳۹۳ . İSAM 246041

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi
D.820

14 EYLÜL 2009
MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN

Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti
İstanbul 2007, edited by Kurtuluş Öztopçu,
Türk Dilleri Araştırmaları 17 (2007): 359-370

Çağatay Edebiyatı

Mevlânâ Sekkâkî ve Bir Beyti Üzerine Bazı Düşünceler

Mehmet Mahur Tulum
(Bursa)

Sevimli ve sevgili hocam
András J. E. Bodrogligeti'ye

Klâsik Çağatay edebiyatının öncülerinden sayılan Mevlânâ Sekkâkî'nin hayatı hakkında yeterli bilgiye ne yazık ki sahip değiliz. Ölüm tarihi ve yeri belli olmayan Sekkâkî'nin dîvânında yer alan kasideler -özellikle de Halil Sultan, Mirza Ulugbek ve Arslan Hoca Tarhan'a ithaf ettiği kasideler- ile Ali Şîr Nevâyî'nin şairler tezkiresi olan *Mecâlisü'n-nefâyis* adlı eserinde kendisi hakkında verdiği bilgiler vasıtasıyla onun XIV. asrın ikinci çeyreği ile XV. asrın ilk yarısında Timurîlerin başkenti Semerkand'da yaşayıp edebî faaliyette bulunmuş olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada, Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâyis*'te Sekkâkî için kullandığı ifadelerin yorumlanıp doğru anlaşılması meselesi üzerinde durmak doğru olacaktır; çünkü Türkiye'deki Çağatay edebiyatı araştırmalarında Fuad Köprülü'den beri onun intihalci bir şair olduğu kanaati yinelene gelmiştir. Köprülü, Sekkâkî için şunları kaydeder: "Halil Sultan (1405-1409)'a, Ulug Bey (1409-1440)'e emîr-i kebir Arslan Hoca Tarhan'a muhtelif kasîdeler söylemiş olan bu şâir hakkında eldeki dîvânı ile Nevâ'î'nin ona âit müphem ifâdelerinden başka bir şey bulunmuyor ve onun Mâverâünnehrli olup, Semerkand'da büyük bir şöhret kazandığını, lâkin orada yaptığı araştırmalara rağmen, eserlerinden mühim bir şey elde edemediğini, bâzılarının Sekkâkî'yi «başkalarının şiirlerini aşırmakla» itham ettiklerini, fakat bu iddiaya inanılamayacağını söylüyor (bk. Macālis al-nafā'is)" (Köprülü 1963: 190/2). Köprülü'nün "Nevâ'î'nin ona ait müphem ifâdelerinden başka bir şey bulunmuyor" demesinden kendisinin de bir tereddüt içine düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Mevlânâ Sekkâkî dîvânını yayımlayan Kemal Eraslan'ın *Mecâlis*'teki aynı bölümü yorumlaması ise şu şekildedir: "Nevâyî'nin verdiği bu bilgiden Sekkâkî'nin

على رضا قره بلوط, معجم المخطوطات الموجودة في مكتبات استانبول
و آناطولي, الجزء الثا لث, ص. 1690 İSAM 141629 [y.y., t.y.]

16 HAZ 2006 MADDE YAYIMLANDIKTAN SONRA GELEN DOKÜMAN

Çağatay Edebiyatı

5828 – يوسف أميري الشاعر الجغتائي الهروي المتخلص بأميري المتوفى بهرات سنة 1433/837

من تصانيفه :

1 – ديوان أميري – في الأدب (ت)

جامعة إستانبول رقم 2850 ورقة 163-284 ؛

2 – ديوان أميري – في الأدب (ف)

آياصوفيا رقم 3883 ؛

Çağatay Edebiyat
030721

3296 ERKINOV, Aftandil. Persian-Chaghatay bilingualism in the intellectual circles of Central Asia during the 15th-18th centuries (the case of poetical anthologies, *bayāz*). *International Journal of Central Asian Studies*, 12 (2008) pp.57-82.

27 Nisan 2014

MADDE YAYIMLANDIKTAN
…A GELEN DOKÜMAN

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

20 Eylül 2014

15651 ERKINOV, Aftandil. Persian-Chaghatay bilingualism in the intellectual circles of Central Asia during the 15th-18th centuries (the case of poetical anthologies, *bayāz*). *International Journal of Central Asian Studies,* 12 (2008) pp.57-82.

Çağatay Edb.
030721

1 7 Ocak 2015

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

2891 FATHI, Habiba. Genre, modernisation soviétique et usage des "langues de religion" en Asie centrale (Ouzbékistan et Tadjikistan). *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 124 (2008) pp.181-202. [Use of Arabic, Persian and Chaghatay language. With abstracts in English & French.]

030721

ÇAĞATAY EDEBİYATI

1 AYET ABDÜLAZİZ GOCA, Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l Esrar mesnevisi, İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2000

2 AYNUR TURGUT, Çağatay Türkçesinde fiil, Erciyes Üniversitesi, Doktora, 2010

3 ERSİN TERES, Çağataycada söz yapımı, Yıldız Teknik Üniversitesi, Doktora, 2009

4 FİLİZ MELTEM ERDEM UÇAR, Çağatay Türkçesinde isim, Erciyes Üniversitesi, Doktora, 2011

5 SAFİYE YILMAZ, Çağataycanın Türk dilleri arasındaki yeri üzerine bir değerlendirme, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2008

Çağatay Edb.
030721

1849 FAROOQ, Safia Rahim. An epic narrative that renders Chughtā'i and Iqbāl in close proximity. *Journal of the Research Society of Pakistan*, 50 i (2013) pp. 101-133.

22 Haziran 2015

0 7 Ağustos 2015

305 SUBḤĀN-QULĪ KHĀN, *ruler of Bukhara. A Turkic medical treatise from Islamic Central Asia: a critical edition of a seventeenth-century Chagatay work* / by Subḥān Qulī Khan; edited, translated and annotated by László Károly. Leiden: Brill, 2014 (Brill's Inner Asian Library, 32). 452 pp.

Çağatay Ed.
030721

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN